

ВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ И СРПСКА УМЕТНОСТ I

ПРОЦЕСИ ВИЗАНТИНИЗАЦИЈЕ
И СРПСКА АРХЕОЛОГИЈА

ВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ И СРПСКА УМЕТНОСТ I

ВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ И СРПСКА УМЕТНОСТ I–III

Главни уредници

ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ

ЈЕЛЕНА ТРИВАН

Уредници

ДАНИЦА ПОПОВИЋ

ДРАГАН ВОЈВОДИЋ

Редакција

ВЕСНА БИКИЋ

ЛИДИЈА МЕРЕНИК

ДАНИЦА ПОПОВИЋ

ЗОРАН РАКИЋ

МИОДРАГ МАРКОВИЋ

ВЛАДИМИР СИМИЋ

ИГОР БОРОЗАН

ДРАГАН ВОЈВОДИЋ

Секретари редакције

МАРКА ТОМИЋ ЂУРИЋ

МИЛОШ ЖИВКОВИЋ

Рецензенти

ВАЛЕНТИНО ПАЧЕ

ЕЛИЗАБЕТА ДИМИТРОВА

МАРКО ПОПОВИЋ

МИРОСЛАВ ТИМОТИЈЕВИЋ

ВУЈАДИН ИВАНИШЕВИЋ

Српски комитет за византологију
ЈП Службени гласник
Византолошки институт САНУ

ПРОЦЕСИ ВИЗАНТИНИЗАЦИЈЕ И СРПСКА АРХЕОЛОГИЈА

Уредник
ВЕСНА БИКИЋ

БЕОГРАД 2016.

ПОВОДОМ 23. МЕЂУНАРОДНОГ КОНГРЕСА ВИЗАНТИЈСКИХ СТУДИЈА

Објављивање ове публикације подржали су
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
и Град Београд

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	11
I. ВИЗАНТИНИЗАЦИЈА У АРХЕОЛОШКОМ КОНТЕКСТУ	
ДИНАМИКА ВИЗАНТИЈСКО-СРПСКИХ ПОЛИТИЧКИХ ОДНОСА	17
<i>Срђан Пиривајрић</i>	
„СРЕДЊОВЕКОВНА СРПСКА ЕКУМЕНА“ – ФИКЦИЈА ИЛИ СТВАРНОСТ?	37
<i>Михаило Сй. Појовић</i>	
ВИЗАНТИЈСКИ УТИЦАЈ НА ДРЖАВНУ УПРАВУ У ДОБА НЕМАЊИЋА	45
<i>Стианоје Бојанин</i> <i>Бојана Крсманивић</i>	
ОД РОМЕЈСКОГ КАСТЕЛА ДО СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ГРАДА	53
<i>Марко Појовић</i>	
ВИЗАНТИЈСКИ МОДЕЛ СРПСКОГ МАНАСТИРА: ГРАДИТЕЉСКО - ОРГАНИЗАЦИОНИ КОНЦЕПТ	67
<i>Гордана Симић</i>	
СЈАЈ РИМСКОГ УКРАСА И НАКИТ СРЕДЊЕГ ВЕКА	79
<i>Ивана Појовић</i>	
ЦЕНТРАЛНИ БАЛКАН У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ: АРХЕОЛОШКА СВЕДОЧАНСТВА О ПРОМЕНАМА	91
<i>Иван Бујарски</i> <i>Милица Радишић</i>	
II. ПРЕУЗИМАЊЕ МОДЕЛА: ВИЗАНТИЈСКА УТВРЂЕЊА И СРПСКА ПРОТОУРБАНА СРЕДИШТА (XI–XIII ВЕК)	
ВОЈНО, АДМИНИСТРАТИВНО И ВЕРСКО УПОРИШТЕ НА ДУНАВСКОЈ ГРАНИЦИ: ПРИМЕР МОРАВЕ И БРАНИЧЕВА	103
<i>Предраг Комајина</i>	

БЕЛЕШКА О НОВИМ ИСТРАЖИВАЊИМА ВИЗАНТИЈСКОГ БРАНИЧЕВА	109
<i>Драгана Сјасић-Ђурић</i>	
ПОДГРАЂЕ БРАНИЧЕВСКОГ ГРАДА – МОДЕЛ НАСЕЉА ИЗ XII ВЕКА	117
<i>Гордана Милошевић Јевђић</i>	
ТРГОВИНСКИ ПРОМЕТ НА ЦЕНТРАЛНОМ БАЛКАНУ (XI–XIII ВЕК):	
ИЗМЕЂУ НЕОПХОДНОГ И ЛУКСУЗНОГ	125
<i>Весна Бикић</i>	
ПРЕДМЕТИ ПРИВАТНЕ ПОБОЖНОСТИ И РЕЛИКВИЈЕ ХРИШЋАНСКОГ ИСТОКА	133
<i>Перица Шићхар</i>	
III. ВИЗАНТИЈСКА ИЗВОРИШТА И ЕВРОПСКИ ТОКОВИ: УОБЛИЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ЗАНАТСКО-УМЕТНИЧКОГ СТИЛА (XIV–XV ВЕК)	
ПОЛИТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА НОВЦА:	
РАЗВОЈ И ПОРУКЕ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ КОВАЊА	143
<i>Марина Одак Михаиловић</i>	
КОСМОПОЛИТСКА СРЕДИНА СРПСКИХ ГРАДОВА	151
<i>Марко Појовић</i>	
ВЛАСТЕОСКА ОБЕЛЕЖЈА У АРХЕОЛОШКОМ КОНТЕКСТУ	159
<i>Милош Ивановић</i>	
<i>Уљеша Војводић</i>	
ВИЗАНТИЈСКА ИНСПИРАЦИЈА У КЕРАМИЦИ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ	167
<i>Весна Бикић</i>	
ВИЗАНТИЈСКИ ПРЕДЛОШЦИ И СТИЛ ГОТИКЕ – ИНТЕРНАЦИОНАЛНОСТ	
СРПСКОГ ЗАНАТСКО-УМЕТНИЧКОГ ИЗРАЗА	175
<i>Емина Зечевић</i>	
<i>Мила Гајић</i>	
ХРОНОЛОШКЕ ТАБЛИЦЕ	185
БИБЛИОГРАФИЈА	189
СПИСАК САРАДНИКА СА АФИЛИЈАЦИЈАМА	207

ВЛАСТЕОСКА ОБЕЛЕЖЈА У АРХЕОЛОШКОМ КОНТЕКСТУ

МИЛОШ ИВАНОВИЋ
УГЉЕША ВОЈВОДИЋ

Припадност властеоском слоју је подразумевала читав низ визуелних обележја којима су појединци истицали свој друштвени и политички статус не само у заједници у којој су деловали већ и знатно шире. Одећа, војна опрема, наоружање и накит јесу само неки од предмета који су добијали, поред практичне намене, и значење статусног обележја. Они сведоче о укусу поседника, али изражавају и њихов религијски став. Препознавање и проучавање таквих предмета је стога значајно за сагледавање како материјалних, тако и духовних аспеката живота племића. Уз писане и ликовне изворе, драгоцене податке пружају различити археолошки подаци, одређени контексти и предмети. С тим у вези, намера нам је да овом приликом размотримо појаве везане за владајући слој друштва и видове испољавања његовог статуса у археолошком запису, ради поузданијег препознавања образаца и укупног вредновања индикативних налаза.

Реч *власћела* срећемо у српскословенским изворима први пут почетком XIII века,¹ по свој прилици у исто време када је и окончан процес формирања племићког слоја у српској држави.² Основна дужност властеле је била војна служба,³ при чему је предуслов за њено успешно извршавање био економски имунитет који је уживала на својим поседима (баштинама).⁴ Од племића се свакако очекивало да ратује на коњу, а коњ је, уз оружје, огртач и појас, по 48. члану *Душановог законика*, представљао један од главних властеоских статусних симбола.⁵ Коњаници су од оружја употребљавали мач, копље,

палицу, буздован и топуз. Бранили су се штитом, а као заштиту су имали оклоп и шлем.⁶ Значајан део војне опреме је израђиван у српским областима, док је она модернија увожена најчешће из Немачке, Византије, Венеције и других италијанских градова.⁷

Припадници властеоског сталежа су били важан део државне управе, а обављали су различите функције. Неки од њих су били везани за двор владара, где су водили рачуна о његовој канцеларији, финансијама и извршавали различита задужења.⁸ Највиши представници локалне управе су од краја XIII века биле кефалије, а њих су од друге деценије XV столећа у већем делу државе замениле војводе, које су свакако, због своје службе, морале имати одређено боравиште у граду.⁹ Постојање фреско-декорације у профаним објектима на Руднику¹⁰ наговештава да би изглед и украс појединих грађевина могли да представљају одраз моћи и укуса наручилаца радова. Властела је активно била укључена и у изградњу утврђења, попут логотета Ненада који је 1372. сазидао град Копријан, јужно од Ниша.¹¹ Извесно је да су припадници племства углавном живели на својим поседима на селу, где су се налазили њихови дворови.¹²

По узору на витешку културу Европе, у српској средини се појављују племићки грбови, настали

¹ *Сйиси св. Саве*, 159.

² Ивановић, *Развићак војне службе*, 38–46.

³ *Душанов законик*, 83.

⁴ Тарановски, *Историја српског права* (1996), 51–53.

⁵ *Душанов законик*, 85, 166; Божић, *Коњ добри и оружје*, 85, 87.

⁶ Шкриванић, *Оружје*, 35–58, 75–93, 122–158.

⁷ *Ibidem*, 170–181.

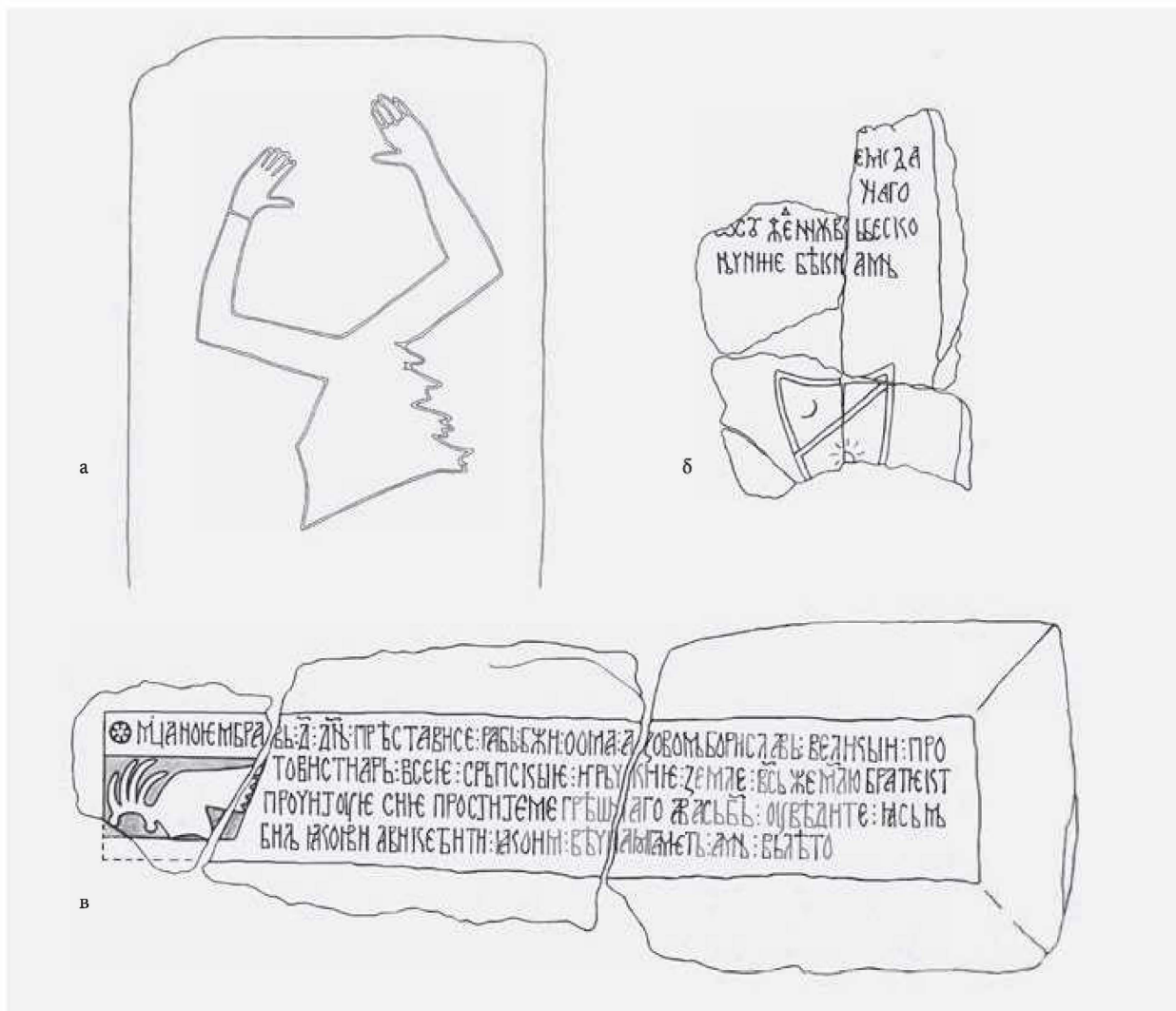
⁸ Благојевић, *Државна управа*, 17–24, 167–203, 208, 216, 223–245.

⁹ *Ibidem*, 246–285, 287–297; Веселиновић, *Држава српских десиоша*, 254–257.

¹⁰ Радичевић, Цицковић, *Археолошка истраживања на Руднику*.

¹¹ Томовић, *Морфологија ћириличких највиша*, 78; Калић, *Ниш у средњем веку*, 30.

¹² Милићевић, *Манасџири у Србији*, 32; *Prilozi za sbirku srpskih i bosanskih listina*, 156.

Сл. 91. Надгробни споменици са хералдичким мотивима: а) Дечани; б-в) Сопоћани

комбиновањем елемената из германске хералдике и византијског наслеђа (сл. 91).¹³ Ова обележја су посебно истицана приликом надметања у виду витешких игара, које су биле неизоставни део забаве племства у средњем веку. Константин Филозоф сведочи да је деспотов витез 1412. године однео победу на једном окупљању вазала угарског краља Жигмунда (1387–1437), по свој прилици на празник Духова,

¹³ Иванишевић, *Развој хералдике*, 213–234.

када су и организовани турнири и друга такмичења.¹⁴ Такође, приказе витешких турнира проналазимо и на стећцима са подручја суседне средњовековне босанске државе.¹⁵ Уз то, један од омиљених видова забаве племства био је лов. Описујући свој долазак деспоту Ђурђу, Бертрандон де ла Брокијер

¹⁴ *Константин Филозоф*, 312; Бојанин, *Забаве и свейковине*, 356–357.

¹⁵ *Ibidem*, 360–361.

је забележио да га је затекао у лову, заједно с тројицом синова и са око педесет коњаника, на једном пољу крај реке у близини града Некудима.¹⁶ Током лова су најчешће коришћени лукови и стреле, за чије одапињање је коришћено прстење направљено од животињских костију. Ипак, познати су и луксузније израђени примерци од племенитих метала, попут сребрног прстена откривеног на Руднику.¹⁷

Материјално ојачавши, властела је од краја XIII века почела да се истиче подизањем сопствених задужбина. На том пољу она се угледала на владара.¹⁸ Ктиторска активност племића добија замаха посебно током владавине краља и цара Стефана Душана (1331–1355).¹⁹ На појаву живе ктиторске делатности српске елите је свакако утицала и развијена есхатолошка мисао, то јест тежња ка чињењу богоугодних дела зарад спасења душе и уласка у Царство небеско. С тим у вези, племићи су у оквиру својих задужбина припремали и гробна места, обезбеђујући на тај начин помен и молитву за спасење душе и након смрти. Такође, познати су примери сахрањивања чланова властеоских породица и у оквиру владарских задужбина, изузетно у самој цркви у својству ктитора, попут чланова породице Пекпал у манастиру Дечанима,²⁰ а најчешће у оквиру манастирске некрополе.

Иако након смрти, према хришћанском учењу, души није потребно материјално, те самим тим не би требало, у основи, да буде уобичајено ни полагање прилога у гроб, досадашњи резултати археолошких истраживања показују супротно. Заједно са телом преминулог су најчешће били полагаани лични предмети који су означавали његов статус, али и они који ће му помоћи у путу на онај свет. Неизоставни део гробног инвентара је представљала и одећа у којој је преминули био сахрањен. Како за живота а тако и након смрти, одело сашивено од скупе тканине је било знак престижа и један од начина на који се племић истицао у оквиру сталешки раслојеног друштва.²¹ Приликом исказивања

жалости, скупочена одећа се није носила.²² Кројеви, боје и украси српског средњовековног властеоског костима се могу посматрати као знак достојанства и положаја, па самим тим и политичке моћи његовог власника.²³

Прве вести о увозу тканина у Србију потичу из прве половине XIII века, при чему су велики удео у том промету имали Венеција и, касније, Дубровник.²⁴ Промет тканинама је крајем тог века био интензивнији, упоредо с привредним јачањем државе. У доба Деспотовине су увожене тканине које су махом произвођене у Италији (Верони, Вићенци, Фиренци) и у радионицама јадранских приморских градова, а роба је допремана пре свега у најзначајније градове – Ново Брдо, Сребреницу, Смедерево.²⁵ Скупочене тканине су куповали племићи, који су све чешће боравили у градовима откако су почели да се укључују у пословање с племенитим металима,²⁶ попут челника Радича, који је, осим рударских јама, поседовао и кућу у Новом Брду.²⁷ Угледна властела је такође боравила и у престоницама.²⁸ Према сведочењу Константина Филозофа, деспот Стефан није трпео *несирејину одећу*, те су сви дворани били обучени у светле хаљине које им је он сам раздељивао.²⁹ Тканина је служила и као посебан дар којим су се Млечани користили како би придобили на своју страну зетске племиће. Тако су, у марту 1423, даривали хаљинама Памалиоте који су им помогли у одбрани Скадра, а граду Котору су, у септембру 1452, наложили да купи брокат вредан 200 дуката за Стефаницу Црнојевића поводом победе коју је извојевао над деспотовим снагама.³⁰

Нажалост, због природе материјала, очуван текстил је међу археолошким налазима спорадичан. Утолико су значајнији остаци једне луксузне хаљине, сашивене од италијанске тканине са дезеном вреже у златовезу, који су током шездесетих година XX века откривени у цркви Св. Петра код Новог Пазара (сл.

¹⁶ Брокијер, *Путовање преко мора*, 130–131.

¹⁷ Радичевић, Булић, *Прилози истраживању властеоске сахране*, 126, 130, Т5/4.

¹⁸ Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 13–15, 27–28.

¹⁹ *Ibidem*, 16–23, 134–166, 183–187.

²⁰ Томовић, *Морфологија ћириличких најписма*, 80–81; Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, 151.

²¹ Ковачевић Ј., *Средњовековна ношња балканских Словена*, 4.

²² *Ibidem*, 319; Пурковић, *Етикеција и друштвени дух*, 129.

²³ Нитић, *Тканине и ирофани косићим*, 317.

²⁴ Ђук, *Србија и Венеција*, 117–129.

²⁵ Динић-Кнежевић, *Тканине*, 248–251, 253–259, 264–266; Спремић, *Десјоћ Ђураћ Бранковић*, 640–641, 643–644.

²⁶ Спремић, *Десјоћ Ђураћ Бранковић*, 645.

²⁷ *Сћари српски хрисовуљи*, 4, 35.

²⁸ Поповић М., *Двор владара и властеле*, 44–47.

²⁹ *Константијин Философ*, 283–284.

³⁰ *Listine*, VIII, 220; *Listine*, IX, 450.

Сл. 92. Ктиторска композиција из Беле цркве каранске, XIV век

93).³¹ На посебну вредност те тканине указује чињеница да је била поново употребљена како би се од ње искројила нова хаљина, вероватно након коначног пада Деспотовине.³² На приближан начин су компоновани и мотиви на тканинама пореклом из Венеције, које се данас чувају у Берлину, односно у Богородичиној цркви у Данцигу.³³ Ваља подсетити на то да је сличан дезен таласасте стабљике предста-

вљен на горњим хаљинама ктитора манастира Каленића, као и на одећи деспота Ђурђа Бранковића и његове породице у *Есфијменској јовели*.³⁴ С друге стране, у Белој цркви каранској су у једном гробу пронађени остаци капе украшене позлаћеним нитима, која је вероватно била израђена од италијанског сомота.³⁵ Капе сличног изгледа су представљене на глави ктитора цркве Ваведења у Липљану,³⁶ а касније и у Кремиковцима у Бугарској,³⁷ као и на сцени

³¹ Љубинковић М., *Некројола цркве Св. Пејра*; Нитић, Темерински, *Налази шекстила*, 52.

³² Нитић, Темерински, *Налази шекстила*, 54; Стојановић, *Тканине*, 297.

³³ Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Abb. 448; Wilckens, *Die textilen Künste*, Abb. 135.

³⁴ Нитић, *Тканине и профани костим*, 326.

³⁵ Цветковић-Томашевић, *Бела црква у Карану*, 166–170.

³⁶ Љубинковић Р. et al., *Истраживачки и конзерваторски радови* 83, сл. 7.

³⁷ Ковачевић Ј., *Средњовековна ношња балканских Словена*, 72.

Источник премудрости светог Григорија Богослова у Поганову.³⁸ Ово нису једини налази одеће, будући да су делови луксузних тканина или дугмад за за- копчавање од племенитих метала откривени током истраживања властеоских гробова у припратама црква у Велућу,³⁹ Липовцу,⁴⁰ Градцу,⁴¹ те на локалитету Ђелије код Лајковца.⁴² Нажалост, због своје малобројности и знатне уситњености, ови налази не пружају довољан увид у изглед средњовековног властеоског костима у Србији.

Иако се у *Душановом законику* спомиње као једна од четири властеоске инсигније, властеоски појас је у археолошким контекстима засада пронађен сасвим спорадично. Осим луксузног златног запона хумског кнеза Петра (сл. 103),⁴³ врло значајан налаз представља појас похрањен уз шестогодишње дете, највероватније последњег мушког члана породице, које је сахрањено у једном од гробова у манастирској цркви у Липовцу.⁴⁴ Међу очуваним деловима опасача, рустикално израђеним, четвртасте апликације су биле декорисане листоликим орнаментом, насталим под утицајем готичког стила. По свему сличан налаз је онај забележен у Драстру (Силистрији) у Бугарској, где је у пределу карлице покојника, старости око 12 година, откривен двоструко обмотан појас.⁴⁵

Осим одела сашивених од луксузних тканина, релативно чест налаз представља и накит. Прстен откривен у гробу у југозападном углу наоса цркве у Краснојевцима, богато декорисан преплетом, носи и име свог власника, рудничког властелина Николе Косјера (сл. 94).⁴⁶ Печатно прстење, знатно чешће налажено у гробовима бугарског племства,⁴⁷ својом сврхом, као инструмента за верификовање докумената, сведочи о угледном положају власника у друштвеној хијерархији. Није редак случај да прстење има и извесну ознаку или текст апотропејске наме- не, чиме је за носиоца имао још већи значај.⁴⁸ По- ред прстења и наруквица, властелинке су носиле и

Сл. 93. Хаљина, детаљ, прва половина XV века, Петрова црква код Н. Пазара

луксузне украсе, попут огрлица, наушница (обоца), почелица, венаца и игала. На портретима из Беле цркве каранске (сл. 92), жена и кћерке ктитора носе наушнице које су истог облика као примерци про- нађени у археолошким контекстима, не само у гробовима него и у оквиру скупних налаза – остава.⁴⁹

Попут луксузне одеће и накита, вид истицања моћи и статуса српске властеле у средњовековном друштву представљало је и коришћење скупогеног посуђа. Чаше из раздобља позног средњег века које су припадале племићима или владарима биле су углавном израђене од позлаћеног сребра, са изванредном

³⁸ Живковић Б., *Појаново*, 27. Живопис из обе цркве потиче из 1499. године.

³⁹ Ljubinković, *Manastir Veluće*, 123.

⁴⁰ Ljubinković, *Manastir Lipovac*, 124–125; Поповић М., *Липовац*.

⁴¹ Јуришић, *Градац*, 75–77.

⁴² Арсић, Пецикоза, *Манастир и килијорски гроб*, 167–178.

⁴³ Радојковић, *Метал*, средњовековни, сл. 68.

⁴⁴ Поповић М., *Липовац*, 171.

⁴⁵ Atanasov, *Two Belts from 14th Century*, 91–101.

⁴⁶ Мадас, *Славковица*, 177–181.

⁴⁷ Тотев, *Сеновџ златен прстењен-печал*, 97–108.

⁴⁸ Parani, *On the Personal Life of Objects*, 157–176.

⁴⁹ Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji*, 33–114, sl. 9, 10, 23–26.

Сл. 94. Прстен властелина Николе Косјера

Сл. 95. Апликација са чаше челника Хребељана

занатском вештином. Свакако предмет посебне наруцбине, оне су могле бити и владарев поклон властелину у знак захвалности за верну службу. Драгоцене чаше су остављане у поклад и биле залог за преживљавање у тешким временима.⁵⁰ Апликација са једне такве чаше је откривена у припрати цркве у Великој Крушевици, у гробу који је највероватније припадао челнику Хребељану. Власништво откривене чаше је истакнуто српскословенским натписом: *сн| чаша челника хребелана, који је, уз стилизоване цветне мотиве, уоквиравао централно поље украшено мотивом птице* (сл. 95).⁵¹

У време превласти обласних господара, властелини попут челника Смила, Јакова, Влатка и Драгослава су своју моћ исказивали и ковањем сопственог новца (сл. 96), што је нешто доцније чинио и војвода Иваниш, једини племић за кога се може потврдити да је то чинио у доба Деспотовине.⁵² Важно је напоменути и то да су у властeosким гробницама налажени и бројни комади новца, као што је случај са сакраном челника Хребељана⁵³ и с гробом, највероватније, ктитора цркве Св. Николе код Бијелог Поља.⁵⁴

Духовни живот племића се у извесној мери може сагледати путем предмета личне побожности.

Сигурно је да се међу данас познатим светињама у поседу српског средњовековног племства истичу реликвијар браће Мусића у Ватопеду, као и диптих Томе Прељубовића у катедрали у Куенки (Суенса, Шпанија), израђен између 1367. и 1384. године.⁵⁵ Познато је и да је српска властела даривала манастирска братства златним и сребрним сасудима, кандилима, свећњацима и књигама.⁵⁶ Таквим даривањем се не само исказивала њихова моћ већ се чинило и богоугодно дело. С друге стране, иконица св. Николе, откривена у једном саркофагу у Славковици, указује на то да су припадници властeosког слоја поседовали и предмете који су за њих имали симболичну вредност. Настала током X века, иконица је очигледно била дуго и марљиво чувана, на шта посебно упућује златни оков који је направљен након њеног делимичног оштећења.⁵⁷

Није био редак случај да припадници елитног слоја скончају као монаси, а међу њима су били Ђорђе Остоуша Пекпал, у монаштву Јефрем,⁵⁸ монах Доротеј, оснивач манастира Дренче⁵⁹ и други. Стога у њиховим гробовима нема скупочених тканина и предмета. С друге стране, многи угледни племићи су током прве половине XV века одлучили да последње

⁵⁰ Гајић, *Сребрне чаше*, 14–16; Спремић, „*Јело и шиће*”, 134–135.

⁵¹ Тошић, *Манастир Манасџирак*, 149, 151–153; Гајић, *Сребрне чаше*, 28; Стародубцев, *Задужбинарство и књижевност*, 52.

⁵² Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, 170; Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, 121–122, 124–126, 194.

⁵³ Тошић, *Манастир Манасџирак*, 153.

⁵⁴ Иванишевић, *Налаз средњовековног новца*, 221–232.

⁵⁵ Радојковић, *Метал, средњовековни*, 81, сл. 38.

⁵⁶ *Сџари српски хрисовуљи*, 35.

⁵⁷ Поповић М., *Археолошка сведочанства о књижевности*, 44–45; Мадас, *Славковица*, 121. Д. Мадас одређује настанак иконице у период XI или XII века.

⁵⁸ Томовић, *Морфологија ћириличких најписца*, 80–81.

⁵⁹ Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, 93–94.

Сл. 96. Властеоски новац: а) Јакова; б) Влатка

године живота проведу у монашкој ризи на Атосу, попут знаменитог челника Радича у Кастамониту.⁶⁰ На Светој Гори је, по свој прилици, скончао и кти-тор манастира Каленића, протовестијар Богдан.⁶¹

Досадашњи резултати који су постигнути у проучавањима српске средњовековне властеле показују да је истицање моћи и социјалног положаја прожимало готово све сегменте њиховог бивствовања, како за живота тако и у смрти. Обележја племства, односно

имућних појединаца са високим друштвеним статусом су веома разноврсна и могу се јасно препознати. У том смислу, нарочит значај имају контексти сахрана, како у погледу положаја и изгледа гробних места, тако и пратећих предмета. С друге стране, начин живљења племића је условио потражњу за луксузно израђеном робом, насталом како на византијском Истоку тако и на романском Западу, али је исто тако знатно допринео и развоју заната у домаћој средини. Вештином израде и скупозеним материјалима, наведени предмети откривају естетска мерила српског племства, која одражавају истовремено и византијски и европски карактер.

⁶⁰ *Actes de Kastamonitou*, 6–7; Спремић, *Десјош Ђурађ Бранковић*, 204; Živojinović, *Le grand čelnik Radič*, 391–392.

⁶¹ Kolovos, *A biti of 1439*, 303–304.

ВИЗАНТИЈСКА ИНСПИРАЦИЈА У КЕРАМИЦИ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ

ВЕСНА БИКИЋ

Након чина стицања самосталности и током свог даљег укупног развоја, српска држава је била непрекидно повезана са Византијом, њеним тековинама и дометима. Одавно на нивоу постулата, овај исказ је често узиман као премиса у разматрању појава, поред свега другог, и у уметничким занатима који су се интензивно развијали у средњовековној Србији од средине XIII века. Међу околностима које су утицале на уобличавање занатске производње су најважније свакако оне које се односе на убрзан привредни раст подстакнут експлоатацијом рудника, затим на раслојавање друштва, то јест формирање племства, настанак утврђених градова и стварање градских насеља, као и на трговину луксузним предметима.¹ Тај особен привредни и друштвени контекст, који је креирао мултикултурну средину, има свој јасан израз управо на занатским производима. Иако засновани на узорима из Византије, они својом комплексношћу одражавају и европску романску уметност, односно опште токове уметности Медитерана.

Будући да свака врста употребних и украсних предмета исказује другачију естетику и одаје особен занатски печат, византијску традицију и препознатљив занатско-уметнички израз тако најречитије одсликава трпезно керамичко посуђе, пре свега примерци украшени у техници сграфита. Ова класа керамике, истовремено употребна и луксузна, има и различите привредне и друштвене импликације, поред оних занатских и уметничких, па је утолико погоднија за разматрања укупне динамике друштва у датом периоду. Стога нам је намера да појам *инспирација*, истакнут у наслову овог прилога, размотримо са неколико аспеката и у ширем контексту.

¹ ИСН II, 100–108 (Д. Ковачевић-Којић); Ђирковић, *Неосиварена аутономија*, 265–271.

Издвајање особина које одражавају *византијско* на керамичким посудама, у више наврата елаборирано у ранијим радовима домаћих истраживача, представљаће зато својеврсно полазиште за разматрања појединих питања о организацији грнчарског заната и значењу сграфито посуђа у српском средњовековном друштву.

Тумачење византијских предлогака

У раздобљу XI–XII века, када је византијска сграфито керамика у потпуности уобличена као производ, израда посуђа је подлежала стриктним правилима у погледу технологије и техника, и то у сваком сегменту процеса.² Најважнија правила су се свакако односила на постизање контраста између позадине и урезаног мотива, затим на рецептуре за припрему премаза и глазура, као и процедуру печења посуда. Исти производни стандард, уз унеколико преиначену реализацију, задржава се и у каснијој етапи производње, која се успоставља у обновљеном Византијском царству у доба династије Палеолога.³ Византијски производни параметри, дословно узети, тешко се могу препознати на израђевинама српских грнчара – посуђе је тешко, често масивних зидова, зрнасте структуре, у доста случајева загасите, смеђе боје.⁴ Ипак, оно је направљено по свим правилима у смислу следа поступака у изради и, нарочито, ефекта украса, који по начину урезивања одговара маниру тог времена, односно касновизантијској етапи производње.⁵

² Vogt, *Technologie des céramiques byzantines*, 99–110; *Byzantine Glazed Ceramics*, 18.

³ *Byzantine Glazed Ceramics*, 21–23.

⁴ Бикић, *Глеђосана керамика у Србији*, 349–352.

⁵ *Byzantine Glazed Ceramics*, cat. nos. 76–111, 191–286; Damjanović et al., *Archaeometric study*, 824–828.

ХРОНОЛОШКЕ ТАБЛИЦЕ

527–565.	Владавина цара Јустинијана I.
527–530.	Словенска племена са доњег Дунава почињу упаде у Тракију.
548.	Словенска племена из Паноније прелазе Дунав и пустоше средишње области Балканског полуострва. Од средине 6. века учестали упади Словена на Балканско полуострво.
582.	Авари освајају Сирмијум.
582–602.	Владавина цара Маврикија. Последњи покушаји одбране северних граница Царства од напада Авара и Словена.
626.	Авари и Словени опседају Цариград.
око 634.	Хрвати и Срби на позив цара Ираклија (610–641) долазе да се као савезници Византијског царства боре против Авара, заузврат им је дозвољено да се населе у Далмацији.
680.	Бугари се под ханом Аспарухом насељавају југоисточно од доњег Дунава.
око 780–800.	Владавина српског кнеза Вишеслава.
око 800–820.	Владавина српског кнеза Просигоја.
око 850.	Борбе са Бугарима успешно предводи кнез Властимир, а у каснијим годинама и његови синови Мутимир, Стројимир и Гојник.
око 820–851.	Владавина српског кнеза Властимира.
851–891.	Владавина српског кнеза Мутимира.
867–886.	Владавина цара Василија I.
854.	Бугарски хан Борис напада Србију. Након склапања мира размена заробљеника код Раса, који се тада први пут помиње, као насеље, тврђава или област.
између 867. и 874.	Покрштавање српске владарске породице из црквених средишта на Јадранском приморју. Српски кнежеви прихватају врховну власт цара.
892–917.	Владавина српског кнеза Петра Гојниковића.

913–959.	Владавина цара Константина VII Порфирогенита.
око 926.	Бугарска војска под командом цара Симеона привремено, до 927. године, осваја Србију.
око 933 – око 950.	Владавина кнеза Часлава.
око 950.	Дубровачка епископија уздигнута у архиепископију, с надлежношћу над областима Србије, Травуније и Захумља.
1018.	Византијски цар Василије II после слома Бугарског царства оснива катепанат Бугарске и тему Србију.
1019–1020.	Византијски цар Василије II утврђује територијални обим Охридске архиепископије, у чијем је саставу и епископија у Расу.
1039–1042.	Кнез Војислав заузима Србију и Дукљу, потом и Травунију и Захумље.
1064.	Угри (Мађари) освајају византијски Београд.
1072.	Неуспео устанак против византијске власти у теми Бугарској. Устаници проглашавају Бодина, сина дукљанског кнеза Михаила, за цара Бугарске.
1077.	Дукљански краљ Михаило тражи папску заставу од Гргура VII.
око 1085.	Дукљански краљ Бодин осваја област Раса и у њој поставља као своје намеснике Вукана и Марка.
1089.	Барска епископија уздигнута у архиепископију.
1094.	Састанак цара Алексија Комнина и рашког жупана Вукана.
1096.	Крсташке војске пролазе преко територије данашње Србије, војним путем од Београда, преко Ниша и Софије, до Константинопоља, док се један део спушта путевима уз Јадранско приморје.
1118–1143.	Владавина цара Јована II Комнина.

око 1122.	Цар Јован Комнин осваја Рас.	1219.	Рукоположење архимандрита Саве Немањића за првог архиепископа „ <i>свих српских и њоморских земаља</i> “ у Никеји; васељенски патријарх и сабор у Никеји дају српској архиепископији право аутокефалије. Манастир Жича постаје седиште архиепископа и крунидбена црква.
1127.	Током византијско-угарског рата Срби освајају тврђаву Рас. Велики жупан Урош I удаје своју кћер Јелену за престолонаследника Угарске, будућег краља Белу Слепог.	1221–1254.	Владавина никејског цара Јована III Ватаца.
1129.	Византијска војска осваја Рас, а велики жупан Урош I признаје врховну власт цара, уз обавезу слања војних трупа.	1236.	Архиепископ Сава умире у бугарском граду Трнову; наредне године његове мошти пренете су у манастир Милешеву.
1143–1180.	Владавина цара Манојла I Комнина.	1243–1276.	Владавина краља Стефана Уроша I.
1147.	Две велике крсташке војске, под вођством немачког цара Конрада III и француског краља Луја VII, пролазе војним путем од Београда до Константинопоља.	1259–1282.	Владавина Михаила VIII Палеолога.
1166–1196.	Владавина великог жупана Стефана Немање.	1261.	Обнова Византијског царства у Константинопољу.
1172.	Неуспео покушај одметања Стефана Немање од византијске власти. Манојло I Комнин заробљава великог жупана, који учествује у царевом војничком тријумфу улицама Константинопоља.	1274.	Краљ Урош не прихвата Лионску унију.
1180–1183.	Владавина цара Алексија II Комнина; после његовог убиства Стефан Немања не признаје новог цара Андроника I Комнина и креће у освајања византијских области.	1276–1282.	Владавина краља Стефана Драгутина.
1185–1195.	Владавина цара Исака II Анђела.	1282–1328.	Владавина Андроника II Палеолога.
1189.	Током трећег крсташког рата Стефан Немања и Фридрих Барбароса састају се у Нишу и воде преговоре о савезу.	1282.	На Дежевском сабору краљ Драгутин предаје престо брату Милутину и добија своју посебну област.
1191.	У бици на Јужној Морави српска војска поражена од Византије. Немања враћа мањи део освојених области византијском цару, а његов средњи син и престолонаследник Стефан жени се царевом синовicom Евдокијом.	1282–1321.	Владавина краља Стефана Уроша II Милутина.
око 1192.	Растко Немањић одлази у Свету Гору и прима постриг као монах Сава.	око 1291.	Куманско-татарски поход на Србију и спаљивање Жиче. Седиште српске архиепископије премешта се у Пећ.
1195–1203.	Владавина цара Алексија III Анђела.	1298–1299.	Византијско-српски преговори. Мир је закључен 1299. и оснажен браком између краља Милутина и Симониде, ћерке цара Андроника II Палеолога. Дотадашња Милутинова освајања, међу којима и најважније северне Македоније са Скопљем, призната су у форми мираза.
1196.	Стефан Немања предаје власт Стефану, зету византијског цара, и као монах Симеон одлази у Студеницу, а наредне године у Свету Гору.	1314.	Краљ Милутин заробио, готово ослепео и протерао свог сина и престолонаследника Стефана (Дечанског) због побуне. Стефан је са синовима провео у Константинопољу скоро седам година.
1198.	Монаси Симеон и Сава обнављају светогорски манастир Хиландар.	1321–1331.	Владавина Стефана Уроша III Дечанског.
1196–1227.	Владавина Стефана Немањића.	1324–1337.	Столовање српског архиепископа Данила II.
1204.	IV крсташки рат, крсташи освајају Константинопољ и распарчавају Византијско царство.	1328–1341.	Владавина Андроника III Палеолога.
1204–1261.	Никејско царство. Немањићи га сматрају наследником срушеног Византијског царства.	1330.	Битка код Велбужда. Победа српске војске под Стефаном Дечанским над бугарским царем Михаилом. У тој бици посебно се истакао млади краљ Стефан Душан.
1204–1221.	Владавина никејског цара Теодора I Ласкариса.	1331–1355.	Владавина краља Стефана Душана.
1217.	Крунисање Стефана Немањића за првовенчаног краља „ <i>свих српских и њоморских земаља</i> “ преко легата које је послао папа Хонорије III.	1334.	Краљ Душан осваја области у средишњој Македонији, укључујући Охрид и Прилеп.
		1341–1354.	Грађански рат у Византији, између регента малолетног Јована V Палеолога и Јована Кантакузина, који се прогласио за цара и заштитника Палеолога.

1341–1391.	Владавина Јована V Палеолога.	1372–1389.	Владавина кнеза Лазара Хребељановића.
1342.	Савез Јована Кантакузина са краљем Душаном. Краљева освајања у југозападној Македонији и северном Епиру.	1375.	Измирење српске и византијске цркве. Васаљенска патријаршија дала опрост Душану, Урошу, Јоаникију и архијерејима; пећком архиепископу призната титула патријарха у унутрашњем саобраћају, Душану постхумно призната титула цара Србије.
1343.	Савез регената са краљем Стефаном Душаном, који од тог времена традиционалној титули владара „ <i>све српске и поморске земље</i> “ додаје и „ <i>грчке земље</i> “.	1376–1379.	Владавина Андроника IV Палеолога.
1345.	Краљ Душан осваја Сер, југоисточну Македонију и Свету Гору.	1377.	Босански бан Твртко I Котроманић крунише се за краља Срба, Босне, Поморја и западних земаља.
крај 1345. / почетак 1346.	Краљ Душан се проглашава за цара Србије и дела Византијског царства; најчешће користи титуле „ <i>василевс и авиоокрайор Србије и Романије</i> “ (на грчком) и „ <i>цар Срба и Грка</i> “ (на српском језику).	1389.	Битка на Косову, погибија кнеза Лазара и султана Мурата.
1346.	Царско крунисање Стефана Душана у Скопљу. Српска црква уздигнута је на ранг патријаршије, а за првог српског патријарха рукоположен је архиепископ Јоаникије.	1391–1425.	Владавина Манојла II Палеолога.
1347–1354.	Владавина Јована VI Кантакузина.	1402.	Битка код Ангоре, у којој Стефан Лазаревић ратује као вазал султана Бајазиде. У повратку са бојишта у Константинопољу добија од византијског цара највишу дворску титулу деспота.
1347.	Цар Душан осваја Епир.	1402–1427.	Владавина деспота Стефана Лазаревића.
1349.	На државном сабору у Скопљу објављен Душанов законик (допуњен Законик објављен на сабору у Серу 1354).	1403–1404.	Београд постаје престоница српске државе (до 1427).
1348.	Цар Душан осваја Тесалију.	1408.	Деспот Стефан Лазаревић именован за витеза Змајевог реда, који је установио угарски краљ Жигмунд.
1352.	Одлука цариградског патријарха Калиста и синода о изопштењу цара Душана, патријарха Јоаникија и српских архијереја (тзв. Калистова анатема), због Душановог крунисања за византијског цара и уздизања цркве у патријаршију.	1425–1448.	Владавина Јована VIII Палеолога.
1352.	Битка код Димотике, у којој Јован Кантакузин и Турци побеђују присталице цара Јована V Палеолога, Србе и Бугаре.	1428–1430.	Зидање Смедерева, нове престонице српске државе.
1354.	Турци освајају град Галипољ, њихово прво значајно упориште у Европи.	1439.	Деспот Ђурађ не прихвата Фирентинску унију. Први пад Смедерева.
1355.	Смрт цара Душана под неразјашњеним околностима. Распад његове државе убрзо је отворио епоху међусобних сукоба бројних обласних господара.	1440.	Турци први пут опседају Београд (под влашћу Угарске).
1355–1371.	Владавина цара Стефана Уроша.	1449–1453.	Владавина Константина XI Драгаша Палеолога.
1365.	Вукашин Мрњавчевић добија титулу краља и постаје савладар цара Уроша.	1453, 29. маја	Турско освајање Константинопоља. Султан Мехмед II свечано улази у град који постаје престоница Османског царства.
1371.	Битка на Марици, погибија краља Вукашина и деспота Угљеше Мрњавчевића. Вукашинов син Марко, дотадашњи млади краљ, добија титулу краља. Смрћу цара Уроша изумире мушка линија лозе Немањића.	1455.	Пад Новог Брда под турску власт.
		1456.	Турци други пут опседају Београд (под влашћу Угарске).
		1459.	Турско освајање Смедерева и крај српске средњовековне државе.

БИБЛИОГРАФИЈА

- ВИИНЈ** = *Византијски извори за историју народа Јуџославије I–VI*, Београд 1955–1986 (2007²).
- ГГБ** = Годишњак града Београда, Београд
- ГДКС** = Гласник Друштва конзерватора Србије, Београд
- ГСАД** = Гласник Српског археолошког друштва, Београд
- ГСУД** = Гласник Српског ученог друштва, Београд
- ЗЗСК** = Зборник заштите споменика културе, Београд
- ЗМПУ** = Зборник Музеја примењене уметности, Београд
- ЗМСЛУ** = Зборник Матице српске за ликовне уметности, Нови Сад
- ЗНМ** = Зборник Народног музеја у Београду, Београд
- ЗРВИ** = Зборник радова Византолошког института, Београд
- ЗФФ** = Зборник Филозофског факултета, Београд
- ИГ** = Историјски гласник, Београд
- ИСН** = *Историја српског народа I–III*, Београд 1981–1983.
- ИЧ** = Историјски часопис, Београд
- ЛССВ** = *Лексикон српског средњег века*, ed. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999
- НПЗ** = Новопазарски зборник, Нови Пазар
- ПКЈИФ** = Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
- РВМ** = Рад Војвођанских музеја, Нови Сад
- ХЗ** = Хиландарски зборник, Београд
- ААС** = *Acta Archaeologica Carpathica*, Krakow
- АР** = *Arheološki pregled*, Beograd
- АВ** = *Archaeologia Bulgarica*, Sofia
- ВФ** = *Byzantinische Forschungen*, Amsterdam
- ВМГС** = *Byzantine and Modern Greek Studies*, Birmingham
- ВЗ** = *Byzantinische Zeitschrift*, München
- СА** = *Cahiers archéologiques*, Paris
- ДОР** = *Dumbarton Oaks Papers*, Washington D.C.
- ОДВ** = *The Oxford Dictionary of Byzantium I–III*, ed. А. Р. Kazhdan, New York – Oxford 1991.
- РГ** = *Patrologiae cursus completus, ser. graeca*, ed. J.-P. Migne, 1–161, Paris 1857–1866.
- VAMZ** = *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb
- ΔΧΑΕ** = *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρίας*, Αθήνα
- Антонова, Шумен** = В. Антонова, *Шумен и Шуменската крейоси*, Шумен 1985.
- Антоновић, Ејничка крепања** = М. Антоновић, *Ејничка крепања у Поморављу у XI и XII веку*, in: *Моравска Србија: историја, култура, уметности*, ed. С. Мишић, Крушевац–Београд 2007, 73–84.
- Арсиф, Пецикоца, Манасиир и кийиорски љод** = Р. Арсиф, В. Пецикоца, *Манасиир и кийиорски љод из Белија код Лајковца*, ГСАД 22 (2006) 167–178.
- Археолошко длајо Косова и Мејохије** = *Археолошко длајо Косова и Мејохије: од неолита до раној средњег века I* (Зборник радова), II (Каталог), ed. Н. Тасиф, Београд–Приштина 1998.
- Архиепископ Данило II, Живоји краљева** = Архиепископ Данило II и његови настављачи, *Живоји краљева и архиепископ српских*, превео Л. Мирковић, Београд 1935.
- Бајаловић-Хаџи-Пешић, Накић VIII–XVIII века** = М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Накић VIII–XVIII века у Музеју града Београда*, Београд 1984.
- Бајаловић-Хаџи-Пешић, Налази византијске керамике** = М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Налази византијске керамике XI–XIII века на њодручју Србије*, ЗРВИ 36 (1997) 139–154.
- Бајаловић-Хаџи-Пешић, О налазима неких љредмеја** = М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *О налазима неких љредмеја у љошничком сџилу на џерийиорџи Србије*, Саопштења 24 (1992) 217–222.
- Баришић, Грчки најџисџи** = Ф. Баришић, *Грчки најџисџи на иконама осџаве у Раковицу*, ЗФФ 10/1 (1968) 211–216.
- Баришић, О измирењу српске и византијске цркве** = Ф. Баришић, *О измирењу српске и византијске цркве 1375*, ЗРВИ 21 (1982) 159–182.

- Берић, Рашковић, *Резултатни рекогносцирања* = Н. Берић, Д. Рашковић, *Резултатни рекогносцирања античких и средњовековних налазишта њирстеничке ойишине и суседних обласати*, ГСАД 18 (2002) 137–156.
- Бикић, *Антички узори* = В. Бикић, *Антички узори у средњовековном накишту XI–XII века на илу Србије*, in: *Трећа југословенска конференција византолога*, edd. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Београд–Крушевац 2002, 237–247.
- Бикић, *Глеђосана керамика у Србији* = В. Бикић, *Хронолошки, технолошки и стилски оквири глеђосане керамике у Србији: пример манастира Ситуденице*, in: М. Поповић, *Манастир Ситуденица – археолошка открића*, Београд 2015, 337–357.
- Бикић, *Ексклузивно кинеско посуђе* = В. Бикић, *Ексклузивно кинеско посуђе на Балкану: налази Селагона из XIV века са Београдске тврђаве*, ЗНМ 21/1 (2013) 253–273.
- Бикић, *Кухиња и фриза* = В. Бикић, *Кухиња и фриза: посуђе у свакодневном животу*, in: *Приватни живот у српским земљама средњега века*, edd. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 139–160.
- Бикић, *Позноантички бронзани свећњаци* = В. Бикић, *Позноантички бронзани свећњаци са Београдске тврђаве*, Саопштења 24 (1992) 224–228.
- Бикић, *Србија и Византија у 13. веку* = В. Бикић, *Србија и Византија у 13. веку: археолошка сведочанства о њировинском промету*, in: *Шеста национална конференција византолога*, Београд, 18–20. јун 2015 (у штампани).
- Бикић, *Средњовековна керамика Београда* = В. Бикић, *Средњовековна керамика Београда*, Београд 1994.
- Бикић, *Тријезна керамика* = В. Бикић, *Тријезна керамика из смедеревској замка*, in: *Пад Српске десетовине 1459. године*, ed. М. Спремић, Смедерево–Београд 2011, 409–416.
- Бикић, Поповић, *Археолошке теме* = В. Бикић, М. Поповић, *Археолошке теме у будућим византолошким истраживањима у Србији*, in: *Византијски свет на Балкану II*, edd. Б. Крсманић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 655–665.
- Благојевић, *Државна управа* = М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997 (Београд 2001).
- Благојевић, *Соће* = М. Благојевић, *Соће – основни њорез средњовековне Србије: једна њериера или кабао жита*, Глас САНУ 390 (2001) 1–44.
- Благојевић, *Српски сабори* = М. Благојевић, *Српски сабори и сабори ошачаства Немањина и Лазаревића*, Глас САНУ 410, Одељење историјских наука, књ. 14 (2008) 1–40.
- Благојевић, Медаковић, *Историја српске државности I* = М. Благојевић, Д. Медаковић, *Историја српске државности I: Од настанка њрвих држава до њочейка српске националне револуције*, Нови Сад 2000.
- Богдановић, *Историја старе српске књижевности* = Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980.
- Божилев, Ђозелев, *Историја на средњовековна Бугария* = И. Божилев, В. Ђозелев, *Историја на средњовековна Бугария*, VII–XIV век, София 1999.
- Божич, *Доходак царски* = И. Божич, *Доходак царски (иводом 198 члана Душановој законика Раковачкој рукопису)*, Београд 1956.
- Божич, *Коњ добри и оружје* = И. Божич, *Коњ добри и оружје (уз члан 48 Душановој законика)*, Зборник Матице српске за друштвене науке 13–14 (1956) 84–92.
- Бојанин, *Забаве и светковине* = С. Бојанин, *Забаве и светковине у средњовековној Србији од краја XII до краја XV века*, Београд 2005.
- Бојовић, *Краљевство и светост* = Б. И. Бојовић, *Краљевство и светост. Политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд 1999.
- Борисов, *Керамика и керамично производство* = Б. Борисов, *Керамика и керамично производство през XI–XII век од територијата на днешна Југоисточна Бугария*, Раднево 2002.
- Брмболић, Лазаревић, *Манастир Манасија* = М. Брмболић, К. Лазаревић, *Манастир Манасија – резултатни археолошких истраживања 2013. године*, ГДКС 38 (2014) 69–73.
- Брокијер, *Путовање преко мора* = Бертрамон де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950.
- Бугарски, Иванишевић, *Раносредњовековна ошжава* = И. Бугарски, В. Иванишевић, *Раносредњовековна ошжава ивзденних њремјета из Руковца и слични налази са њодручја централној Балкана*, Старинар 63 (2013) 131–152.
- Веселиновић, *Војска* = А. Веселиновић, *Војска у средњовековној Србији*, Војноисторијски гласник 1–2 (1994) 385–422 (= idem, *Држава српских десетина*, Београд 2006, 153–204).
- Веселиновић, *Држава српских десетина* = А. Веселиновић, *Држава српских десетина*, Београд 2006.
- Винавер, *Проблем њроизводње сребра* = В. Винавер, *Проблем њроизводње сребра у средњовековној Србији*, Историјски записи 17/3 (1960) 481–512.
- Винча = Винча у њраисторији и средњем веку, каталог изложбе, Београд 1984.
- Војводић, *Владарски њорњрети у Дуљево* = Д. Војводић, *Српски владарски њорњрети у манастиру Дуљево*, Зограф 29 (2002–2003) 143–160.
- Војводић, *Укрњштена дијадима и „њоракион“* = Д. Војводић, *Укрњштена дијадима и „њоракион“. Две древне и неубичајене инсњитије српских владара у XIV и XV веку*, in: *Трећа југословенска конференција византолога*, edd. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Београд–Крушевац 2002, 249–276.
- Вуксан, *Средњовековни локалитети* = М. Вуксан, *Средњовековни локалитети у околини Бора*, ГСАД 6 (1990) 191–196.

- Гајић, *Сребрне чаше* = М. Гајић, *Сребрне чаше јојзној средњеј века у Србији*. Каталог изложбе, Београд 2010.
- Гај-Поповић, *Новац и ковница* = Д. Гај-Поповић, *Новац и ковница краља Радослава*, Нумизматичар 8 (1985) 102–118.
- Георгиева, *Керамика от двореца на Царевец* = С. Георгиева, *Керамика от двореца на Царевец*, in: *Царевград Търнов, Дворецът на българските царе през Втората българската дръжава II, Керамика, битови предмети и въоръжение, накити и тъкани*, София 1974, 7–186.
- Григоров, *Метални накити* = В. Григоров, *Метални накити от средновековна България (VII–XI век)*, София 2007.
- Гръцки извори за българската историја = Гръцки извори за българската историја VII, София 1968.
- Дагрон, *Цар и ѿрвосешићеник* = Ж. Дагрон, *Цар и ѿрвосешићеник. Сѿудија о византијском „цезаролајизму“*, Београд 2001.
- Данило Други, *Живоићи* = Данило Други, *Живоићи краљева и архиејскоја срјских, Службе*, edd. Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Београд 1988.
- Данилови настјављачи = Данилови настјављачи. Данилов ученик, дрући настјављачи Даниловој зборника, ed. Г. Мак Данијел, Београд 1989.
- Динић, *Браничево* = М. Динић, *Браничево у средњем веку*, in: *idem, Срјске земље у средњем веку: истјоријско-географске сѿудије*, ed. С. Ђирковић, Београд 1978, 84–112.
- Динић, *За хронолојију Душанових освајања* = М. Динић, *За хронолојију Душанових освајања византијских ѿрадова*, ЗРВИ 4 (1956) 1–11.
- Динић, *Из срјске истјорије средњеја века* = М. Динић, *Из срјске истјорије средњеја века*, edd. С. Ђирковић, В. Ђокић, Београд 2003.
- Динић, *О вићезу Палману* = М. Динић, *О вићезу Палману*, in: *idem, Из срјске истјорије средњеја века*, edd. С. Ђирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 447–451.
- Динић-Кнежевић, *Тканине* = Д. Динић-Кнежевић, *Тканине у ѿривреди средњековној Дубровника*, Београд 1982.
- Дончева-Петкова, *Средновековни крѿстове-енколпиони* = Л. Дончева-Петкова, *Средновековни крѿстове-енколпиони от България (IX–XIV в.)*, София 2011.
- Душанов законик = Душанов законик, ed. Ђ. Бубало, Београд 2010.
- Ђорђевић, *Зидно сликарсѿиво срјске власћеле* = И. Ђорђевић, *Зидно сликарсѿиво срјске власћеле у доба Немањића*, Београд 1994.
- Ђурић, *Сумрак Византије* = И. Ђурић, *Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолоја*, Београд 1984.
- Ђурић, *Нови Исус Навин* = В. Ј. Ђурић, *Нови Исус Навин*, Зограф 14 (1983) 5–16.
- Ерцеговић-Павловић, *Остјава наушница* = С. Ерцеговић-Павловић, *Остјава наушница из римско-византијској касћела из Бољешина на Дунаву*, Старинар 20 (1969) 83–96.
- Ерцеговић-Павловић, *Средњејковна некрѿйола у Нишу* = С. Ерцеговић-Павловић, *Средњејковна некрѿйола у Нишу*, Старинар, н. с., 27 (1976) 83–100.
- Живковић Б., *Појаново* = Б. Живковић, *Појаново. Цршежи фресака*, Београд 1986.
- Живковић В., *Којор* = В. Живковић, *Којор – модел касно-средњековној ѿрада*, in: *Привајћни живѿи у срјским земљама средњеј века*, edd. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 80–110.
- Живковић Т., *Јужни Словени* = Т. Живковић, *Јужни Словени ѿод византијском влашћу (600–1025)*, Београд 2002.
- Живковић Т., *Црквена оріанизација* = Т. Живковић, *Црквена оріанизација у срјским земљама (рани средњи век)*, Београд 2004.
- Живојиновић, *Истјорија Хиландара* = М. Живојиновић, *Истјорија Хиландара I*, Београд 1998.
- Живѿи краљева = Живѿи краљева и архиејскоја срјских најисао архиејској Данило и дрући, ed. Ђ. Даничић, Загреб 1866.
- Законик цара Душана (1898) = Законик Сѿефана Душана цара срјској, ed. С. Новаковић, Београд 1898.
- Законик цара Душана (1960) = Законик цара Сѿефана Душана 1349 и 1354, ed. Н. Радојчић, Београд 1960.
- Залеская, *Связи средневекового Херсонеса* = В. Н. Залеская, *Связи средневекового Херсонеса с Сирией и Малой Азией*, in: *Восточное Средиземноморье и Кавказ IV–XVI вв.*, edd. А. В. Банк, В. Г. Луконин, Ленинград 1988, 93–104.
- Зборник средњековних ћириличких ѿовеља и ѿисама I = Зборник средњековних ћириличких ѿовеља и ѿисама Србије, Босне и Дубровника I, 1186–1321, edd. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, Београд 2011.
- Зечевић, *Здела са водоравном грѿком* = Е. Зечевић, *Прилој ѿрочавану здела са водоравном грѿком*, НПЗ 27 (2003) 73–105.
- Зечевић, *Накић Новој Брда* = Е. Зечевић, *Накић Новој Брда. Из археолошке збирке ѿозној средњеј века*, Београд 2006.
- Зечевић, *Радичевић, Керамика Ђурђевић Сѿујова* = Е. Зечевић, Д. Радичевић, *Керамика Ђурђевић Сѿујова*, НПЗ 25 (2001) 73–105.
- Иванишевић, *Налаз средњековној новца* = В. Иванишевић, *Налаз средњековној новца из цркве Св. Николе (Никољац) код Бијелој Поља*, Нумизматичар 30 (2012) 221–232.
- Иванишевић, *Новац краља Радослава* = В. Иванишевић, *Новац краља Радослава*, ЗРВИ 37 (1998) 87–95.
- Иванишевић, *Новчарсѿиво средњековне Србије* = В. Иванишевић, *Новчарсѿиво средњековне Србије*, Београд 2001.
- Иванишевић, *Развој хералдике* = В. Иванишевић, *Развој хералдике у средњековној Србији*, ЗРВИ 41 (2004) 213–234.
- Иванишевић, *Сѿари Косћолац* = В. Иванишевић, *Сѿари Косћолац, Локалићет Рудине – насеље*, ГСАД 3 (1986) 222–226.

- Иванишевић, Бугарски, *Примена LiDAR технологије* = В. Иванишевић, И. Бугарски, *Примена LiDAR технологије у анализи топографије Марјума/Мораве и Кулича*, Старица 62 (2012) 239–255.
- Ивановић, *Развићак војне службе* = М. Ивановић, *Развићак војне службе као основ формирања власићеској слоја у српској средњовековној држави*, Војноисторијски гласник 1 (2014) 30–48.
- Историја примењене уметности код Срба I* = *Историја примењене уметности код Срба I*, Београд 1977.
- История культуры Древней Руси* = *История культуры Древней Руси. Том 1. Домонгольский период. Материальная культура*, edd. Н. Н. Воронин, М. К. Каргер, М. А. Тиханова, Москва 1951.
- Јанковић Ђ., *Подунавски гео области Аквиса* = Ђ. Јанковић, *Подунавски гео области Аквиса у VI и почетком VII века*, Београд 1981.
- Јанковић Ђ., *Словени* = Ђ. Јанковић, *Словени у источној Србији у VI и VII столећу*, in: *Археологија источне Србије*, ed. М. Лазић, Београд 1997, 133–149.
- Јанковић М., *Београд* = М. Јанковић, *Београд и његова околнина од IX до XI века*, ГГБ 52 (2005) 95–107.
- Јанковић М., *Неки подаци* = М. Јанковић, *Неки подаци о истраји предмета од обојених метала на Кључу Дунава у IX–XI веку*, ЗНМ 11–1 (1983) 99–114.
- Јанковић М., *Сребрни налаз* = М. Јанковић, *Сребрни налаз из Прахова*, ЗНМ 9–10 (1979) 271–277.
- Јанковић М., *Средњовековно насеље* = М. Јанковић, *Средњовековно насеље на Великом Грациу у X–XI веку*, Београд 1981.
- Јанковић М., Јанковић Ђ., *Словени* = М. Јанковић, Ђ. Јанковић, *Словени у југословенском Подунављу*, каталог изложбе, Београд 1990.
- Јанц, *Орнаментни фресаци* = З. Јанц, *Орнаментни фресаци из Србије и Македоније од XII до средине XV века*, Београд 1961.
- Јиречек, *Историја Срба* = К. Јиречек, *Историја Срба I–II*, Београд 1952².
- Јовановић В., *Основа средњовековној новца* = В. Јовановић, *Основа средњовековној новца из Тешова*, Нумизматичар 3 (1980) 169–180.
- Јовановић В., *Средњовековни праг Звечан* = В. Јовановић, *Средњовековни праг Звечан*, Старица 13–14 (1962–1963) 137–150.
- Јовановић В. et al., *Ново Брдо* = В. Јовановић, С. Ђирковић, Е. Зечевић, В. Иванишевић, В. Радић, *Ново Брдо*, Београд 2004.
- Јовановић М., *Српски средњовековни новац* = М. Јовановић, *Српски средњовековни новац*, Београд 2001².
- Јуришић, *Градац* = А. Јуришић, *Градац, резултати археолошких радова*, Београд 1989.
- Калић, *Београд у међународној историји* = Ј. Калић, *Београд у међународној историји средњег века*, in: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867*, ed. В. Чубриловић, Београд 1970, 47–60.
- Калић, *Два царства* = Ј. Калић, *Два царства у српској историји XII века*, ЗРВИ 38 (1999–2000) 197–212 (= eadem, *Европа и Срби*, Београд 2006, 563–581).
- Калић, *Жујан Белош* = Ј. Калић, *Жујан Белош*, ЗРВИ 36 (1997) 63–81 (= eadem, *Европа и Срби*, Београд 2006, 623–642).
- Калић, *Земун у XII веку* = Ј. Калић, *Земун у XII веку*, ЗРВИ 13 (1971) 27–56.
- Калић, *Ниш у средњем веку* = Ј. Калић, *Ниш у средњем веку*, ИЧ 31 (1984) 7–27.
- Калић, *Охридска архиепископија* = Ј. Калић, *Охридска архиепископија и Србија XII века*, ЗРВИ 44/1 (2007) 197–208.
- Калић, *Подаци Алберта Ахенског* = Ј. Калић, *Подаци Алберта Ахенског о ујарско-византијским односима крајем XI века*, in: eadem, *Европа и Срби. Средњи век*, Београд 2006, 49–58.
- Калић, *Срби у јужном средњем веку* = Ј. Калић, *Срби у јужном средњем веку*, Београд 1994.
- Калић, *Србија и Београд почетком XV века* = Ј. Калић, *Србија и Београд почетком XV века*, ГГБ 25 (1978) 97–105.
- Калић, *Црквене ирике* = Ј. Калић, *Црквене ирике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године*, in: *Сава Неманић – Свети Сава. Историја и истраживање*, ed. В. Ђурић, Београд 1979, 27–53 (= eadem, *Европа и Срби*, Београд 2006, 113–152).
- Калић-Мијусковић, *Београд у средњем веку* = Ј. Калић-Мијусковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967.
- Кандић, *Истраживање архиепископије* = О. М. Кандић, *Истраживање архиепископије и конзервативски радови у Манастиру Сокоћани*, Саопштења 16 (1984) 7–29.
- Кирпичников, *Древнерусское оружие* = А. Н. Кирпичников, *Древнерусское оружие, вытук третий, Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв.*, Археология СССР Е1–36, Академия наук СССР, Институт археологии, Издательство 'Наука', Ленинград 1971, 1–126.
- Ковачевић Ј., *Средњовековна ношња балканских Словена* = Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена. Силујета из историје средњовековне културе Балкана*, Београд 1953.
- Ковачевић М., *Профана архиепископија* = М. Ковачевић, *Профана архиепископија средњовековној Крушевца: резултати досадашњих истраживања*, Старица 30 (1979) 13–29.
- Ковачевић-Којић, *Градска насеља* = Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978.
- Ковачевић-Којић, *Средњовековна Сребреница* = Д. Ковачевић-Којић, *Средњовековна Сребреница*, XIV–XV вијек, Београд 2010.
- Кодер, *Византијски свет* = Ј. Кодер, *Византијски свет. Увод у историјску географију источне Медитерана током византијске епохе*, Београд 2011.
- Коматина И., *Срби на путу крсташа* = И. Коматина, *Срби на путу крсташа*, ИЧ 64 (2015) 55–83.

- Коматина И., *Српски владари у Алексијади* = И. Коматина, *Српски владари у Алексијади – хронолошки оквири деловања*, ЗРВИ 52 (2015) 173–194.
- Коматина И., *Црква и држава* = И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016.
- Коматина П., *Византијска титлула Константина Бодина* = П. Коматина, *Византијска титлула Константина Бодина*, ЗРВИ 48 (2011) 63–78.
- Коматина П., *Моравски епископ* = П. Коматина, *Моравски епископ Атајон на Фотијевој сабору 879/880. г.*, in: *Српска теологија данас* (2009), ed. Б. Шијаковић, Београд 2010, 359–368.
- Коматина П., *Појам Бујарске* = П. Коматина, *Појам Бујарске у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије*, in: *Византијски свет на Балкану I*, edd. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 41–56.
- Коматина П., *Србија и Дукља* = П. Коматина, *Србија и Дукља у делу Јована Скилице*, ЗРВИ 49 (2012) 159–186.
- Коматина П., *Црквена историја* = П. Коматина, *Црквена историја Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд 2014.
- Константин Филозоф, *Житије десјотиа Стефана* = Константин Филозоф, *Повести о словима, Житије десјотиа Стефана Лазаревића*, ed. Г. Јовановић, Београд 1989.
- Константијин Философ = Константијин Философ и његов живој Стефана Лазаревића десјотиа српској, ed. В. Јагић, ГСУД 42 (1875) 223–377.
- Кораћ, *Истраживање Св. Пантелејмона у Нишу* = В. Кораћ, *Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона у Нишу*, ЗРВИ 39 (2001–2002) 103–145.
- Кораћ, *Од каситрона ка јолису* = В. Кораћ, *Од каситрона ка јолису*, in: *Трећа југословенска конференција византолога*, edd. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Београд–Крагујевац 2002, 23–28.
- Корзухина, Пескова, *Древнерусские энколпионы* = Г. Ф. Корзухина, А. А. Пескова, *Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликвирии XI–XII вв.*, Санкт Петербург 2003.
- Крсмановић, *О односу ујравне и црквене организације* = Б. Крсмановић, *О односу ујравне и црквене организације на подручју Охридске архиепископије*, in: *Византијски свет на Балкану I*, edd. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 17–39.
- Крстић, Величковић, Марјановић-Вујовић, *Археолошко блато Србије* = Д. Крстић, М. Величковић, Г. Марјановић-Вујовић, *Археолошко блато Србије из музејских збирки*. Каталог изложбе, Београд 1983.
- Литаврин, *Болгария* = Г. Г. Литаврин, *Болгария и Византия в XI–XII вв.*, Москва 1960.
- Лукић-Крсмановић, *Научна тумачења сабора* = М. Лукић-Крсмановић, *Научна тумачења сабора*, in: *Зборник Етнографској музеја у Београду 1901–2001*, Београд 2001, 131–140.
- Љубинковић Р. et al., *Истраживачки и конзерваторски радови* = Р. Љубинковић et al., *Истраживачки и конзерваторски радови на цркви Ваведења у Лийлану*, ЗССК 10 (1959) 70–91.
- Љубинковић М., *Ка проблему словенизације Београда* = М. Љубинковић, *Ка проблему словенизације Београда и северне Србије*, ГГБ 25 (1978) 17–25.
- Љубинковић М., *Некројола цркве Св. Петра* = М. Љубинковић, *Некројола цркве Св. Петра код Новог Пазара*, ЗНМ 6 (1970) 172–195.
- Мадас, *Славковица* = Д. Мадас, *Славковица*, Крагујевац 1984.
- Максимовић, *Византијска владарска идеологија* = Љ. Максимовић, *Византијска владарска идеологија и методе владавине у случају Србије. Прилој разумевању византијској Комонвелта*, in: *idem, Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 159–177.
- Максимовић, *Византијска провинцијска управа* = Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеологија*, Београд 1972.
- Максимовић, *„Византинизми“ краља Стефана Радослава* = Љ. Максимовић, *„Византинизми“ краља Стефана Радослава*, ЗРВИ 46 (2009) 139–147.
- Максимовић, *Владарска идеологија* = Љ. Максимовић, *Владарска идеологија у српској држави и подизање Ситуденице*, in: *Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 113–131.
- Максимовић, *Значење речи Грк и Јелин* = Љ. Максимовић, *Значење речи Грк и Јелин у српским средњовековним изворима*, ЗРВИ 38 (1999–2000) 215–227 (= *idem, Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 219–231).
- Максимовић, *Македонија* = Љ. Максимовић, *Македонија у историјским наукама књ. 13* (2006) 29–50.
- Максимовић, *Организација византијске власти* = Љ. Максимовић, *Организација византијске власти у новоосвојеним областима после 1018. године*, ЗРВИ 36 (1997) 21–43.
- Максимовић, *Покрштавање Срба и Хрватиа* = Љ. Максимовић, *Покрштавање Срба и Хрватиа*, ЗРВИ 35 (1996) 155–174.
- Максимовић, *Политичка улога Јована Канџакузина* = Љ. Максимовић, *Политичка улога Јована Канџакузина после абдикације*, ЗРВИ 9 (1966) 121–193 (= *idem, Огледи о политичкој моћи у Византији*, Београд 2013, 163–270).
- Максимовић, *Порески систем* = Љ. Максимовић, *Порески систем у ирским областима Српској Царства*, ЗРВИ 17 (1976) 101–125.
- Максимовић, *Развијак центрифугалних сила* = Љ. Максимовић, *Развијак центрифугалних сила у политичким односима Византије и Србије током XIV века*, in: *idem, Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 351–357.
- Максимовић, *Севастии* = Љ. Максимовић, *Севастии у средњовековној Србији*, ЗРВИ 32 (1993) 137–147.
- Максимовић, *Северни Илирик* = Љ. Максимовић, *Северни Илирик у VI веку*, ЗРВИ 19 (1980) 23–57.

- Максимовић, Србија и суседне области = Љ. Максимовић, Србија и суседне области пре и после 4. хрстиашкој райа, in: idem, *Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 417–432.
- Максимовић, Српска царска ишиула = Љ. Максимовић, *Српска царска ишиула*, Глас САНУ 384, Одељење историјских наука, књ. 10 (1998) 173–196 (= idem, *Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 133–149).
- Максимовић, Царство Стефана Душана = Љ. Максимовић, *Царство Стефана Душана: џенеза и карактер*, in: idem, *Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 191–206.
- Мансва, Средновековен накии од Македонија = Е. Мансва, *Средновековен накии од Македонија*, Скопје 1992.
- Марјановић-Вујовић, Крстови од VI до XII века = Г. Марјановић-Вујовић, *Крстови од VI до XII века из збирке Народной музеја*, Београд 1987.
- Марјановић-Вујовић, Раносредновековна некројола = Г. Марјановић-Вујовић, *Раносредновековна некројола на Доњем граду Београдске тврђаве*, ГГБ 36 (1989) 17–46.
- Марјановић-Вујовић, Трњане = Г. Марјановић-Вујовић, *Трњане: српска некројола (крај XI – почетак XIII века)*, Београд 1984.
- Марјановић-Вујовић, Томић, Накии на тилу Србије = Г. Марјановић-Вујовић, Г. Томић, *Накии на тилу Србије из средновековних некројола од IX–XV века*, Београд 1982.
- Марјановић-Душанић, Владар као райник = С. Марјановић-Душанић, *Владар као райник. Прилој изучавању немањихке идеолојије*, ЗФФ 16 (1989) 125–146.
- Марјановић-Душанић, Владарска идеолојија = С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеолојија Немањиха. Дийлома-тичка студија*, Београд 1997.
- Марјановић-Душанић, Владарске инсијније = С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсијније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994.
- Марјановић-Душанић, Елементи царској йројрама = С. Марјановић-Душанић, *Елементи царској йројрама у Душановој йовели уз „Законик“*, ПКЈИФ 65–66/1–4 (1999–2000) 3–20.
- Марјановић-Душанић, Немањин найрсни крсти = С. Марјановић-Душанић, *Немањин найрсни крсти: из наше сйаре инсијнолојије*, ЗФФ 17 (1991) 203–215.
- Марјановић-Душанић, Свети краљ = С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ. Култи Стефана Дечанској*, Београд 2007.
- Марковић В., Православно монашиво = В. Марковић, *Православно монашиво и манастири у средновековној Србији*, Сремски Карловци 1920.
- Марковић М., Прво йушовање Светој Саве = М. Марковић, *Прво йушовање Светој Саве у Палестину и његов значај за српску средновековну уметност*, Београд 2009.
- Маршак, Согдийское серебро = Б. И. Маршак, *Согдийское серебро. Очерки по восточной торговле*, Москва 1971.
- Миятев, Кратка история = К. Миятев, *Кратка история на българската архитектура*, София 1965.
- Микулчић, Сйаро Скојје = И. Микулчић, *Сйаро Скојје со околните тврдини*, Скопје 1982.
- Милинковић, Градина на Јелици (2010) = М. Милинковић, *Градина на Јелици. Рановизантијски трад и средновековно насеље*, Београд 2010.
- Милинковић, Градина на Јелици (2014) = М. Милинковић, *Градина на Јелици, рејонални центар на северу Источной римској царства*, in: *Градина на Јелици. Тридесет година археолошких истраживања (1984–2014)*, edd. М. Милинковић, П. Шпехар, Чачак 2014, 17–51.
- Милићевић, Манастири у Србији = М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Београд 1867.
- Милошевић Д., Накии од XII до XV века = Д. Милошевић, *Накии од XII до XV века из збирке Народной музеја*, Београд 1987.
- Милошевић Г., Сйановање у средновековној Србији = Г. Милошевић, *Сйановање у средновековној Србији*, Београд 1997.
- Милковић, Сава, Стефан Радослав и Димитрије Хомајин = Б. Милковић, *Сава, Стефан Радослав и Димитрије Хомајин*, ЗРВИ 52 (2015) 259–275.
- Минић, Керамика из Крушевца = Д. Минић, *Прилој дашовању средновековне керамике из Крушевца*, Старинар 30 (1979) 43–47.
- Минић, Керамичке йосуде = Д. Минић, *Керамичке йосуде као йробни йрилози на средновековним некројолама у Србији*, ГГБ 25 (1978) 87–95.
- Минић, Осиава накиија из Тривошија = Д. Минић, *Осиава накиија из средновековној Тривошија код Новой Пазара*, НПЗ 8 (1984) 23–35.
- Минић, Сйирално увијена жица = Д. Минић, *Сйирално увијена жица на средновековном накииу из Србије*, Старинар 38 (1987) 73–81.
- Минић, Томић, Осиава средновековној накиија = Д. Минић, Г. Томић, *Осиава средновековној накиија из Великој Градишија*, Старинар 23 (1972) 125–130.
- Михаљчић, Крај српској царства = Р. Михаљчић, *Крај српској царства*, Београд 2001³.
- Мојсиловић, Просторна сйруктура = С. Мојсиловић, *Просторна сйруктура манастира средновековне Србије*, Саопштења 13 (1981) 7–45.
- Мојсиловић, Средновековни манастир у Павловцима = С. Мојсиловић, *Средновековни манастир у Павловцима на Космају. Просторно-архийектионска студија*, Саопштења 13 (1981) 127–146.
- Моравска Србија = Моравска Србија, *људи и дела*. Каталог изложбе, Крушевац 1971.
- Моравска школа и њено доба = Моравска школа и њено доба, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1972.
- Мохов, К сursus hopogит Константина Диогена = А. С. Мохов, *К сursus hopogит Константина Диогена*, in: *Античная древность и средние века*, вып. 27: *Византия и средневековый Крым*, Симферополь 1995, 32–37.

- Мошин, *Акџии из свејтојорских архива* = В. Мошин, *Акџии из свејтојорских архива*, Споменик СКА 91 (1939) 153–260.
- Мркобрад, *Рас – Посџење* = Д. Мркобрад, *Рас – Посџење: фазе развоја ујверђења*, ЗРВИ 36 (1997) 203–219.
- Мусин, *Археологија ‘личног благочестия’* = А. Е. Мусин, *Археологија ‘личног благочестия’ в христианской традиции Востока и Запада*, in: *Христианская иконография Востока и Запада в памятниках материальной культуры древней Руси и Византии. Памяти Татьяны Чуковой*, edd. Е. Н. Носов, А. Е. Мусин, Санкт Петербург 2006, 163–222.
- Наумов, *К историји* = Е. П. Наумов, *К историји сербо-византијској граници во второй половине XIV в.*, *Византијский временник* 25 (1964) 231–234.
- Ненадовић, *Бојородица Љевишка* = С. Ненадовић, *Бојородица Љевишка: њен џосџанак и њено место у архџитекџури Милуџиновој времена*, Београд 1963.
- Николаева, *Древнерусская мелкая пластика* = Т. В. Николаева, *Древнерусская мелкая пластика из камня XI–XV вв.*, Москва 1983.
- Николић, *Византијски џисци о Србџи* = М. Николић, *Византијски џисци о Србџи (1402–1439)*, Београд 2010.
- Николић, Максимовић, Бабич, *Привесци са некројоле из Ниша* = Д. Николић, М. Максимовић, Д. Бабич, *Привесци са некројоле XII–XIII века из Ниша и њихов минерални састав*, in: *Археолоџија и џирогне науке*, Београд 1992, 167–175.
- Николов, Буюклиев, *Нови тракијски могилни погребенија* = Д. Николов, Х. Буюклиев, *Нови тракијски могилни погребенија от Чаталка, Старозагорско*, *Археологија* 3 (1967) 10–25.
- Нитић, Темерински, *Налази џексџила* = А. Нитић, Ж. Темерински, *Налази џексџила из Пејтрове цркве код Новог Пазара*, *Саопштења* 37–38 (2006) 51–67.
- Нитић, *Тканине и џрофани косџим* = А. Нитић, *Тканине и џрофани косџим у срџском сликарсџиву XIV и џрве џоловине XV века – џорекло и развој сџила*, *Ниш и Византија* 2 (2004) 317–334.
- Новаковић, *Охридска архџеџискојија* = С. Новаковић, *Охридска архџеџискојија у џочейку XI века: хрисовуље цара Василија II од 1019 и 1020 џод.*, in: *idem, Сџиси из исџоријске геџоџрафије*, ed. С. Ђирковић, Београд 2003, 59–102.
- Оболенски, *Шесџ византијских џорџреџа* = Д. Оболенски, *Шесџ византијских џорџреџа*, Београд 1991.
- Одабрани сџоменици срџској џрава = Одабрани сџоменици срџској џрава (од XII до краја XV века), ed. А. В. Соловџев, Београд 1926.
- Острогорски, *Византијско царсџтво и околни свеџ у VII веку* = Г. Острогорски, *Византијско царсџтво и околни свеџ у VII веку*, in: *idem, Из византијске исџорије, исџориџоџрафије и џросџороџрафије, Сабрана дела Геџрџија Осиџројорској III*, Београд 1970, 37–61.
- Острогорски, *Душан и њеџова власџела* = Г. Острогорски, *Душан и њеџова власџела у борби са Византијџом*, in: *Зборник у часџи шесџе сџоџоџишџице Законика цара Душана*, Београд 1951, 79–86.
- Острогорски, *Исџорија Византије* = Г. Острогорски, *Исџорија Византије*, Београд 1959.
- Острогорски, *Пронија* = Г. Острогорски, *Пронија. Прилоџ исџорији феудализма у Византији и у јужнословенским земљама*, Београд 1951.
- Павловић, *Дечанске амџуле* = Л. Павловић, *Дечанске амџуле*, ЗМПУ 3–4 (1958) 101–104.
- Паровић-Пешикан, *Средњовековна некројола у Сремској Миџровици* = М. Паровић-Пешикан, *Средњовековна некројола у Сремској Миџровици*, *Старинар* 31 (1981) 179–191.
- Пескова, *Традицији изобразенија свџтих* = А. А. Пескова, *Традицији изобразенија свџтих на византијских крестах-реликваријех*, in: *Archeologia Abrahamica*, ed. Л. Беляев, Москва 2009, 285–309.
- Пириватрић, *Византијска џема Морава* = С. Пириватрић, *Византијска џема Морава и „Моравије” Консџанџина VII Порџироџенија*, ЗРВИ 36 (1997) 173–201.
- Пириватрић, *Византијске џредсџаве о Србџима* = С. Пириватрић, *Византијске џредсџаве о Србџима у доба џрвих Палеолоџа (око 1261 – око 1370)*, Универзитет у Београду 2013 (необјављена докторска дисертација).
- Пириватрић, *Византијске џиџуле Јована Оливера* = С. Пириватрић, *Византијске џиџуле Јована Оливера*, ЗРВИ 50/2 (2013) 713–724.
- Пириватрић, *Византијски свеџ* = С. Пириватрић, *Византијски свеџ и џосџанак краљевсџтва и аџуџокефалне цркве све срџске и џоморске земље (у штампџи)*.
- Пириватрић, *Византијско-срџски односи* = С. Пириватрић, *Византијско-срџски односи из друје џоловине владавине краља Милуџина (1299–1321) у делџма савремених царџрадских исџориџоџрафа – џрилоџ џроучавању џроблема*, in: *Манасџир Сџуденица – 700 џодина Краљеве цркве*, Београд 2016 (у штампџи).
- Пириватрић, *Једна џреџџосџавка* = С. Пириватрић, *Једна џреџџосџавка о џореклу буџарској цара Консџанџина Асена „Тџа”*, ЗРВИ 46 (2009) 313–331.
- Пириватрић, *Манојло I Комнин* = С. Пириватрић, *Манојло I Комнин, „царски сан” и „самоџрици обласџи срџској џрестџола”*, ЗРВИ 48 (2011) 89–118.
- Пириватрић, *Самуилова држава* = С. Пириватрић, *Самуилова држава: обџм и каракџер*, Београд 1997.
- Пириватрић, *Улазак Сџефана Душана у Царсџтво* = С. Пириватрић, *Улазак Сџефана Душана у Царсџтво*, ЗРВИ 44/2 (2007) 381–409.
- Пириватрић, *Хронолоџија и исџоријски конџексџи* = С. Пириватрић, *Хронолоџија и исџоријски конџексџи џодизања манасџира Сџуденице. Прилоџ исџраживању џроблема*, *Зоџраф* 39 (2015) 47–56.
- Поповић В., *Еџискојска сџдишџа* = В. Поповић, *Еџискојска сџдишџа у Србџи од IX до XI века*, ГГБ 25 (1978) 33–39.

- Поповић В., *Увод у икографију Виминацијума* = В. Поповић, *Увод у икографију Виминацијума*, Старинар, н. с., 18 (1967) 29–49.
- Поповић Д., *Реликвије Часној крсти* = Д. Поповић, *Реликвије Часној крсти у средњовековној Србији*, in: *Константин Велики у византијској и српској традицији*, ed. Љ. Максимовић, Београд 2014, 99–121.
- Поповић И., *Злаћан накит* = И. Поповић, *Римски накит у Народном музеју у Београду. II Злаћан накит*, Београд 1996.
- Поповић И., *Касноантички и рановизантијски накит* = И. Поповић, *Касноантички и рановизантијски накит од злаћа у Народном музеју у Београду*, Београд 2001.
- Поповић И., *Прстиње* = И. Поповић, *Римски накит у Народном музеју у Београду. I Прстиње*, Београд 1992.
- Поповић М., *Археолошка сведочанства о килишорским сахранама* = М. Поповић, *Археолошка сведочанства о килишорским сахранама у средњем веку*, НПЗ 30 (2007) 15–47.
- Поповић М., *Београдска шврђава* = М. Поповић, *Београдска шврђава*, Београд 2006².
- Поповић М., *Владарско бравиниште Стефана Немање* = М. Поповић, *Владарско бравиниште Стефана Немање у Расу*, in: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, историја и предање*, ed. Ј. Калић, Београд 2000, 233–246.
- Поповић М., *Двор владара и властеле* = М. Поповић, *Двор владара и властеле*, in: *Приватни животи у српским земљама средњег века*, edd. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 29–63.
- Поповић М., *Лийовац* = М. Поповић, *Лийовац – истраживања средњовековној властелиској бравиништи*, Саопштења 34 (2002) 157–176.
- Поповић М., *Мајички замак* = М. Поповић, *Мајички замак*, Београд 2012.
- Поповић М., *Манастир Свугеница* = М. Поповић, *Манастир Свугеница – археолошка открића*, Београд 2015.
- Поповић М., *Налази новца* = М. Поповић, *Налази новца краља Стефана Радослава из ушврђења Градина у Расу*, НПЗ 1 (1977) 37–54.
- Поповић М., *Смедеревски град* = М. Поповић, *Смедеревски град*, Београд 2013.
- Поповић М., *Ушврђења Моравске Србије* = М. Поповић, *Ушврђења Моравске Србије*, in: *Свети Кнез Лазар, Споменица о шестој стогодишњици Косовској боја 1389–1989*, Београд 1989, 71–88.
- Поповић С., *Крст у крују* = С. Поповић, *Крст у крују. Архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994.
- Поповић, Бикић, *Комплекс средњовековне митрополије* = М. Поповић, В. Бикић, *Комплекс средњовековне митрополије у Београду: истраживања у Доњем граду Београдске шврђаве*, Београд 2004.
- Поповић, Иванишевић, *Град Браничево* = М. Поповић, В. Иванишевић, *Град Браничево у средњем веку*, Старинар 39 (1988) 125–179.
- Поповић, Милошевић, *Животи на селу* = М. Поповић, Г. Милошевић, *Животи на селу*, in: *Приватни животи у српским земљама средњег века*, edd. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 64–79.
- Премовић-Алексић, *Найреље* = Д. Премовић-Алексић, *Найреље – остаци средњовековне цркве и некрополе*, НПЗ 12 (1988) 23–62.
- Премовић-Алексић, *Средњовековна хумка* = Д. Премовић-Алексић, *Средњовековна хумка на локалитету Кобиљка код Сјенице*, in: *Споменица Јована Ковачевића*, edd. Р. Бунарџић, Ж. Микић, Београд 2003, 337–351.
- Приватни животи* = *Приватни животи у српским земљама средњег века*, edd. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004.
- Пурковић, *Епиграфика и друштвени дух* = М. Пурковић, *Епиграфика и друштвени дух у старој српској држави*, Годишњак скопског Филозофског факултета 2 (1938) 111–139.
- Радић, *Време Јована V Палеолога* = Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, Београд 1993.
- Радић, Иванишевић, *Византијски новац* = В. Радић, В. Иванишевић, *Византијски новац из Народне музеја у Београду*, Београд 2006.
- Радичевић, *Периодизација некрополе* = Д. Радичевић, *Периодизација некрополе IX–XI века у доњем српском Подунављу*, Старинар 57 (2007) 349–362.
- Радичевић, *Раносредњовековни налази* = Д. Радичевић, *Раносредњовековни налази из Прилијца код Пожеге*, ГСАД 21 (2005) 327–342.
- Радичевић, Булић, *Прилој истраживања властелиске сахране* = Д. Радичевић, Д. Булић, *Прилој истраживања властелиске сахране у Моравској Србији*, in: *Власти и моћ. Властиела Моравске Србије*, ed. С. Мишић, Београд 2014, 113–135.
- Радичевић, Цицковић, *Археолошка истраживања на Руднику* = Д. Радичевић, А. Цицковић, *Археолошка истраживања на Руднику (2009–2011)*, ГДКС 36 (2012) 36–41.
- Радичевић, Цицковић, *Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику* = Д. Радичевић, А. Цицковић, *Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику*, in: *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, edd. В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антоновић, Београд – Ваљево 2013, 237–248.
- Радишић, *Досадиња сазнања* = М. Радишић, *Досадиња сазнања о раносредњовековним насељима на централном Балкану*, in: *Од Романа до Словена. Археолошки налази из Србије и њихов контекст* (у штампи).
- Радојковић, *Калуј за иконицу са Расе* = Б. Радојковић, *Калуј за иконицу са Расе – Градине*, НПЗ 8 (1984) 19–22.
- Радојковић, *Метал* = Б. Радојковић, *Метал, средњовековни*, in: *Историја примењене уметности код Срба I*, Београд 1977, 79–120.
- Радојковић, *Накит код Срба* = Б. Радојковић, *Накит код Срба од XII до краја XVIII века*, Београд 1969.

- Радојковић, *Примењена уметност моравске Србије* = Б. Радојковић, *Примењена уметност моравске Србије*, in: *Моравска школа и њено доба*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1972, 191–210.
- Радојковић, *Сребрна чаша властелина Санка* = Б. Радојковић, *Сребрна чаша властелина Санка*, ЗМСЛУ 2 (1966) 53–62.
- Радојковић, *Српско златарство* = Б. Радојковић, *Српско златарство XVI и XVII века*, Нови Сад 1966.
- Радојковић, *Увоз бакарних и бронзаних предмета* = Б. Радојковић, *Увоз средњовековних бакарних и бронзаних предмета из Европе на територију Београда и Србије*, ГГБ 25 (1978) 177–184.
- Радојчић, *Српски државни сабори* = Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940.
- Радојчић, *Порирети* = С. Радојчић, *Порирети српских владара у средњем веку*, Београд 1997².
- Радујко, *Блајослов и венчање* = М. Радујко, *Блајослов и венчање великој жујана Стефана Немањића: структура, извори, симболичка и идеолошко-политичка структура обреда*, in: *Византијски свет на Балкану II*, edd. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 253–283.
- Решетар, *Дубровачка нумизматика* = М. Решетар, *Дубровачка нумизматика I–II*, Београд 1924–1925.
- Симић, *Донжон куле* = Г. Симић, *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*, Београд 2010.
- Симић, *Палаја Голубачкој града* = Г. Симић, *Палаја Голубачкој града*, Саопштења 22–23 (1990–1991) 77–101.
- Синдик, *Комунално уређење Кошора* = И. Синдик, *Комунално уређење Кошора: од групе њоловине XII до њочейка XV столећа*, Београд 1950.
- Славева, *Мошин, Српски грамоћи* = Л. Славева, В. Мошин, *Српски грамоћи од Душаново време*, Прилеп 1988.
- Смядовски, *За енколтионите* = С. Смядовски, *За енколтионите с надписи Николаос, Влагеос, Георгеос, Дијетрос*, Археологија 1991/1, 19–22.
- Соловјев, *Законик цара Стефана Душана* = А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. њодине*, САНУ, Београд 1980.
- Спасић, *Средњовековна некролола* = Д. Спасић, *Средњовековна некролола „Код њодља” у Ситаром Костолцу*, *Viminacium* 4–5 (1989–1990) 157–175.
- Спасић-Ђурић, *Археолошка истраживања Браничева* = Д. Спасић-Ђурић, *Археолошка истраживања Браничева од 2007–2009. њодине*, *Viminacium* 16 (2011) 75–113.
- Спасић-Ђурић, *Град Виминацијум* = Д. Спасић-Ђурић, *Град Виминацијум*, Пожаревац 2015.
- Сјиси Димитрија Канѡакузина и Владислава Грамајика = Сјиси Димитрија Канѡакузина и Владислава Грамајика, ed. Ј. Грковић-Мејѡор, Београд 1993.
- Сјиси св. Саве = Сјиси св. Саве, ed. В. Ђоровић, Београд 1928.
- Сјоменици за историја на Македонија = Сјоменици за средњовековна и њодина историја на Македонија I, ed. В. Мошин, Скопје 1975.
- Спремић, *Јело и ѡиће* = М. Спремић, *Јело и ѡиће*, in: *Привајни живој у српским земљама средњег века*, edd. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 113–138.
- Спремић, *Десѡић Ђураћ Бранковић* = М. Спремић, *Десѡић Ђураћ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.
- Спремић, *Дубровачка ѡрѡвачка грушѡва* = М. Спремић, *Дубровачка ѡрѡвачка грушѡва у Десѡићовини Ђурђа Бранковића*, ЗФФ 13/1 (1975) 85–102.
- Спремић, *Прекинућ усѡн* = М. Спремић, *Прекинућ усѡн: српске земље у ѡозном средњем веку*, Београд 2005.
- Станковић, *Бујарска и Србија* = В. Станковић, *Бујарска и Србија у делима Георѡија Акрополића и Георѡија Пахимера*, ЗРВИ 46 (2008) 179–200.
- Станковић, *Срби у ѡезији Теодора Продрома* = В. Станковић, *Срби у ѡезији Теодора Продрома и Анонима Манѡанској*, ЗРВИ 43 (2006) 437–450.
- Сјаре српске ѡвеве и ѡисма = Сјаре српске ѡвеве и ѡисма I–II, ed. Љ. Стојановић, Београд – Сремски Карловци 1929–1934.
- Сјари српски хрисовуљи = Сјари српски хрисовуљи, акѡи, биографије, лејѡисис, ѡиѡици, ѡоменици, зајисис и др., ed. Љ. Стојановић, Споменик СКА 3 (1890) 1–226.
- Стародубцев, *Задужбинарство и кѡиѡири* = Т. Стародубцев, *Задужбинарство и кѡиѡири у Србији у доба Лазаревића*, Саопштења 42 (2010) 39–63.
- Стефан Првовенчани, *Сабрана дела* = Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, edd. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић, Београд 1999.
- Стојановић, *Тканине* = Д. Стојановић, *Тканине*, in: *Истѡрија ѡримевене уметности код Срба I*, Београд 1977, 283–299.
- Суботић, Максимовић, *Свети Сава и ѡодизање Милешеве* = Г. Суботић, Љ. Максимовић, *Свети Сава и ѡодизање Милешеве*, in: *Византијски свет на Балкану I*, edd. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 97–109.
- Тарановски, *Истѡрија српској ѡрава (1931–1935)* = Т. Тарановски, *Истѡрија српској ѡрава у Немањѡићкој држави I–IV*, Београд 1931–1935.
- Тарановски, *Истѡрија српској ѡрава (1996)* = Т. Тарановски, *Истѡрија српској ѡрава у Немањѡићкој држави*, Београд 1996².
- Теодосије, *Жиѡије светѡи Саве* = Теодосије, *Жиѡије светѡи Саве*, ed. Д. Богдановић, Београд 1984.
- Тодић, *Аѡсѡол Андреја* = Б. Тодић, *Аѡсѡол Андреја и српски архиепископи на фрескама Соѡѡана*, in: *Трећа јѡјословенска конференција визанѡолога*, edd. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Београд–Крушевац 2002, 361–379.
- Тодић, *Грчаница* = Б. Тодић, *Грчаница. Сликарство*, Београд–Приштина 1988.
- Тодић, *Сјарѡ Наѡоричино* = Б. Тодић, *Сјарѡ Наѡоричино*, Београд 1993.
- Томовић, *Морфологија ѡриличких најѡиса* = Г. Томовић, *Морфологија ѡриличких најѡиса на Балкану*, Београд 1974.

- Томоски, *Исиравки и дојолненија* = Т. Томоски, *Исиравки и дојолненија на некои картии од средновековната историја на Македонија*, Годишен зборник, Филозофски факултет на универзитетот – Скопје: Историско-филолошки оддел, Кн. 7 (1954) 111–122.
- Тотев, *Сеновџ златен прџстен-печат* = К. Тотев, *Сеновџ златен прџстен-печат од Търновската църква 'Св. 40 мченици'*, Старобългаристика 22 (1998) 97–108.
- Тошић, *Манасџир Манасџирак* = Г. Тошић, *Манасџир Манасџирак – џрило џроучавању*, in: *Манасџир Каленић. У сусрет шестџој стџојодишњици*, ed. Ј. Калић, Београд–Крагујевац 2009, 147–154.
- Трифуновић, *Јаџодина* = С. Трифуновић, *Јаџодина, Пањевачки Рии*, словенско насеље VII–X века, ГСАД 9 (1993) 207–211.
- Ђирковић, *Дојуне и објашњења* = С. Ђирковић, *Дојуне и објашњења*, in: С. Новаковић, *Истџорија и џтрадиција: изабрани радови*, ed. С. Ђирковић, Београд 1982, 436–478.
- Ђирковић, *„Насељени џрадови“* = С. Ђирковић, *„Насељени џрадови“ Констџантинова Порфирџенитџа и најстџарија џеритџоријална орџанизација*, ЗРВИ 37 (1998) 9–32.
- Ђирковић, *Неостџварена ауџиномија* = С. Ђирковић, *Неостџварена ауџиномија: џрадско грушџво у Србији и Босни*, in: idem, *Работџници, војници, духовници. Друшџтва средњовековној Балкана*, Београд 1997, 265–271.
- Ђирковић, *Почџени виџез* = С. Ђирковић, *Почџени виџез Прибислав Вукоџић*, ЗФФ 10/1 (1968) 259–276.
- Ђирковић, *Светџи Сава* = С. Ђирковић, *Светџи Сава између Истџока и Зајада*, in: *Светџи Сава у срџској истџорији и џтрадицији*, ed. С. Ђирковић, Београд 1998, 27–38.
- Ђирковић, *Срби* = С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1997.
- Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук, *Стџаро срџско рударстџво* = С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Стџаро срџско рударстџво*, Београд – Нови Сад 2002.
- Ђоровић-Љубинковић, *Срџска средњовековна џлеђосана керамика* = М. Ђоровић-Љубинковић, *Срџска средњовековна џлеђосана керамика (Средњовековна керамика са Новој Брда)*, ЗНМ 3 (1962) 165–186.
- Ђук, *Србија и Венеција* = Р. Ђук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986.
- Узелац, *Под сенком џса* = А. Узелац, *Под сенком џса: Таџари и јужнословенске земље у друџој џоловини XIII века*, Београд 2015.
- Узелац, *Поморавље у друџој џоловини XII века* = А. Узелац, *„Чувај се Белијалових синова и оџровних стџрела!“ – Поморавље у друџој џоловини XII века*, in: *Стџефан Немања и Тойлица*, ed. Д. Бојовић, Ниш 2011, 97–107.
- Узелац, *Скиџски разбојници* = А. Узелац, *Скиџски разбојници у буџарској џусџињи: џоџлед једној ходочасника на Поморавље средином XI века*, ИЧ 59 (2010) 59–76.
- Ферјанчић, *Визанџија џрема Срџском царстџву* = Б. Ферјанчић, *Визанџија џрема Срџском царстџву*, Глас САНУ 384, Одељење историјских наука, кн. 10 (1998) 155–171.
- Ферјанчић, *Визанџијски и срџски Сер* = Б. Ферјанчић, *Визанџијски и срџски Сер у XIV стџолеђу*, Београд 1994.
- Ферјанчић, *Визанџинци у Србији* = Б. Ферјанчић, *Визанџинци у Србији џрве џоловине XV века*, ЗРВИ 26 (1987) 173–215.
- Ферјанчић, *Десџоџи* = Б. Ферјанчић, *Десџоџи у Визанџији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.
- Ферјанчић, *Севастџокраџори и кесари* = Б. Ферјанчић, *Севастџокраџори и кесари у Срџском царстџву*, ЗФФ 11/1 (1970) 255–269.
- Ферјанчић, *Србија и визанџијски светџ* = Б. Ферјанчић, *Србија и визанџијски светџ у џрвој џоловини XIII века (1204–1261)*, ЗРВИ 27–28 (1989) 103–148.
- Ферјанчић, Максимовић, *Светџи Сава и Србија* = Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, *Светџи Сава и Србија између Еџира и Никеје*, in: *Светџи Сава у срџској истџорији и џтрадицији*, ed. С. Ђирковић, Београд 1998, 13–26.
- Ферјанчић, Ђирковић, *Стџефан Душан* = Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стџефан Душан, краљ и цар (1331–1355)*, Београд 2005.
- Хан, *Значај налаза стџакла* = В. Хан, *Значај налаза стџакла на Беоџрадској џврђави*, ГГБ 25 (1978) 169–176.
- Цветковић, *Две камене икџнице* = Б. Цветковић, *Две камене икџнице из Завичајној музеја у Јаџодини*, Старинар 52 (2002) 175–180.
- Цветковић-Томашевић, *Бела црква у Карану* = Г. Цветковић-Томашевић, *Бела црква у Карану – маузолеј жуйана Брајана. Археолошка ископџавања у цркви 1975. џодине*, Саопштења 22–23 (1990–1991) 159–176.
- Цвијановић, *Арайски џисани извори* = И. Цвијановић, *Арайски џисани извори о џрџовачким џуџевима и џрадовима у словенским земљама од IX до XII века*, Архаика 2 (2009) 229–238.
- Цермановић-Кузмановић, *Комини* = А. Цермановић-Кузмановић, *Комини – Митџирџит S...: некроџоле*, Београд 1998.
- Цермановић-Кузмановић, *Предметџи и накџи* = А. Цермановић-Кузмановић, *Предметџи и накџи од средбра из Коловраџа*, in: *Радиџнице и ковџнице средбра*, edd. И. Поповић, Т. Цвџетићанин, Б. Борић-Брешковић, Београд 1995, 227–230.
- Цермановић-Кузмановић, *Накџи од џлемениџој мейала* = А. Цермановић-Кузмановић, *Накџи од џлемениџој мейала са некроџола у Коминима (Митџирџит S...)*, in: *Уздарје Драџославу Срејовићу џоводом шездесетџетџ џодина живџоја од џријџшеља, сарадника и ученика*, ed. М. Лазић, Београд 1997, 385–392.
- Црноглавац, Чершков, *Истџраживања средњовековне некроџоле* = В. Црноглавац, Т. Чершков, *Истџраживања средњовековне некроџоле Св. Панџелејмон у Нишу 2002–2007*, Зборник Народног музеја у Нишу 20 (2011) 105–142.

- Цуњак, *Бронзани свећњаци и кадионице* = М. Цуњак, *Бронзани свећњаци и кадионице из Смедеревске тврђаве: резултати археолошкој истраживања*, Саопштења 29 (1997) 125–135.
- Чремошник, *Развој српској новчарства* = Г. Чремошник, *Развој српској новчарства до краља Милутина*, Београд 1933.
- Шкриванић, *О јужним и југоисточним границама* = Г. А. Шкриванић, *О јужним и југоисточним границама српске државе за време цара Душана и после његове смрти*, Историјски часопис 11 (1960) 1–15.
- Шкриванић, *Оружје* = Г. Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд 1957.
- Шпехар, *Археолошка истраживања* = П. Шпехар, *Археолошка истраживања предмета религијској карактеристика са подручја Охридске архиепископије од њеног оснивања до почетка 13. века*, Београд 2011 (непубликована докторска дисертација).
- Шпехар, *Лична побожност* = П. Шпехар, *Лична побожност на подручју Охридске архиепископије у светлу археолошких налаза од XI до XIII века*, in: *Византијски свет на Балкану I*, edd. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 205–220.
- Шпехар, *Средњовековни налази* = П. Шпехар, *Средњовековни налази из области Браничева*, ГСАД 23 (2007) 363–390.
- Шуица, *Немирно доба српској средњеј века* = М. Шуица, *Немирно доба српској средњеј века. Властела српских обласних јосидара*, Београд 2000.
- Actes de Kastamonitou* = *Actes de Kastamonitou*, ed. N. Oikonomides, Paris 1978.
- Albani, *Elegance Over the Borders* = J. Albani, *Elegance Over the Borders: The Evidence of Middle Byzantine Earrings*, in: *Intelligible Beauty. Recent Research on Byzantine Jewellery*, edd. C. Entwistle, N. Adams, London 2010, 193–202.
- Alberti Aquensis *Historia Hierosolymitana* = Alberti Aquensis *Historia Hierosolymitana*, in: *Recueil des historiens des Croisades: Historiens occidentaux IV*, Paris 1879, 265–713.
- Annae Comnenae Alexias* = *Annae Comnenae Alexias*, edd. D. R. Reinsch, A. Kambylis, Berlin – New York 2001.
- Annalista Saxo* = *Annalista Saxo*, ed. G. Waitz, Hannoverae 1844.
- Antonaras, *Early Christian and Byzantine Glass Vessels* = A. Antonaras, *Early Christian and Byzantine Glass Vessels: Form and Uses*, in: *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter. Teil 1. Welt der Idee, Welt der Dinge*, edd. F. Daim, J. Drauschke, Mainz 2010, 383–430.
- Arnoldi Abbatis Lubecensis Chronica* = *Arnoldi Abbatis Lubecensis Chronica a. 1172–1209 recensuit*, ed. I. Lappenberg, Hannoverae 1869.
- Atanasov, *Two Belts from 14th Century* = G. Atanasov, *Two Belts from 14th Century Male Burials in Drastar*, *Archaeologica Bulgarica* 15/2 (2011) 91–101.
- Babić, *Trouvaille scellée de poterie* = B. Babić, *Trouvaille scellée de poterie de table byzantine à Skopsko Kale*, *Archaeologia Jugoslavica* 12 (1971) 45–53.
- Baert, *A Heritage of Holy Wood* = B. Baert, *A Heritage of Holy Wood. The Legend of the True Cross in Text and Image*, Leiden–Boston 2004.
- Bajalović-Hadži-Pešić, *Links Between the Balkans and Middle Europe* = M. Bajalović-Hadži-Pešić, *Links Between the Balkans and Middle Europe from the Twelfth to the Fifteenth Centuries Traced on Selected Examples of Material Culture*, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 4–5 (1988–89) 65–83.
- Bajalović-Hadži-Pešić, *Influence du verre* = M. Bajalović-Hadži-Pešić, *Influence du verre sur le façonnement de certains recipients en céramique*, in: *Sредњовековно сѝакло на Балкану (V–XV век)*, ed. В. Чубриловић, Београд 1975, 177–182.
- Bajalović-Hadži-Pešić, *Keramika u srednjovekovnoj Srbiji* = M. Bajalović-Hadži-Pešić, *Keramika u srednjovekovnoj Srbiji*, Београд 1981.
- Bajalović-Hadži-Pešić, *Ornamentation of Medieval Serbian Tableware* = M. Bajalović-Hadži-Pešić, *Ornamentation of Medieval Serbian Tableware – Byzantine Heritage*, in: *Actes du VIIe congrès de l'Association internationale pour l'étude des céramiques médiévales en Méditerranée*, ed. M. Bakirtzis, Athènes 2003, 181–190.
- Bakirtzis, *Ampoules byzantines de Thessalonique* = Ch. Bakirtzis, *Ampoules byzantines de Thessalonique*, in: *L'Art de Thessalonique et des pays balkanique et les courants spirituels au XIVe siècle*, ed. D. Davidov, Belgrade 1987, 205–209.
- Bakirtzis, *Byzantine ampullae from Thessaloniki* = C. Bakirtzis, *Byzantine ampullae from Thessaloniki*, in: *The Blessings of Pilgrimage*, ed. R. G. Ousterhout, Urbana 1990, 140–149.
- Bartusis, *Land and Privilege* = M. C. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium. The Institution of Pronoia*, New York 2012.
- Bartusis, *Serbian Pronoia* = M. C. Bartusis, *Serbian Pronoia and Pronoia in Serbia: The Diffusion of an Institution*, *ZRVI* 48 (2011) 177–216.
- Bartusis, *The Settlement of Serbs* = M. Bartusis, *The Settlement of Serbs in Macedonia in the Era of Dušan's Conquests*, in: *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, edd. H. Ahrweiler, A. E. Laiou, Washington, DC 1998, 151–159.
- Bavant, *Ivanišević, Ivstiniana Prima* = B. Bavant, V. Ivanišević, *Ivstiniana Prima – Caričin Grad*, Београд 2003.
- Bikić, *Byzantine Models* = V. Bikić, *Byzantine Models of Serbian Medieval Pottery*, in: *Actes du VIIe congrès de l'Association internationale pour l'étude des céramiques médiévales en Méditerranée*, ed. M. Bakirtzis, Athènes 2003, 199–203.
- Bikić, *Context, Character and Typology* = V. Bikić, *Context, Character and Typology of Pottery from the Eleventh and Twelfth Century Danube Fortresses: Case Studies from Morava and Braničevo*, in: *Actas do X Congresso Internacional a Cerâmica no Mediterrâneo – Silves* 2012, Silves 2015, 88–95.

- Bikić, *Glazed Pottery* = V. Bikić, *Glazed Pottery in the Central Balkans (11th–13th c.)*, *Starinar* 59 (1998) 145–154.
- Bikić, *Pottery manufacture in Studenica* = V. Bikić, *Pottery manufacture in the Studenica Monastery: preliminary considerations*, *Starinar* 65 (2015) 131–144.
- Bikić, *Trpezno posuđe* = V. Bikić, *Trpezno posuđe iz Magličkog zamka*, in: M. Popović, *Maglički zamak*, Beograd 2012, 247–253.
- Bikić, *Viseći svećnjaci* = V. Bikić, *Viseći svećnjaci sa područja srednjovekovne Srbije*, *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia*, 18/2 (2008) 361–368.
- Bikić, *Vizantijski import* = V. Bikić, *Vizantijski import i uticaji među arheološkim nalazima iz naselja i nekropola u Srbiji (11–15. vek)*, Beograd 2001 (nepublikovana doktorska disertacija).
- Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji* = V. Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji – modeli i nasleđe*, Beograd 2010.
- Bjelajac, *Byzantine Amphorae* = Lj. Bjelajac, *Byzantine Amphorae in the Serbian Danubian Area in the 11th–12th Centuries*, in: *Recherches sur la céramique byzantine, Bulletin de correspondance hellénique, suppl. XVIII*, edd. V. Déroche, J.-M. Spieser, Paris–Athènes 1989, 109–118.
- Bjelajac, *La céramique et les lampes* = Lj. Bjelajac, *La céramique et les lampes*, in: *Caričin Grad. II. Le quartier sud-ouest de la ville haute*, edd. B. Bavant, V. Kondić, J.-M. Spieser, Belgrad–Rome 1990, 161–190.
- Blangez-Malamut, *Cacouros, L'image des Serbs* = E. Blangez-Malamut, M. Cacouros, *L'image des Serbs dans la rhétorique byzantine de la seconde moitié du XIIe siècle*, in: *Byzantium, Identity, Image, Influence*, ed. Fl. Karsten, Copenhagen 1996, 97–122.
- Blumfiel et al., *Specialization, exchange, and complex societies* = E. M. Blumfiel, T. K. Earle, E. M. Blumfiel, T. K. Earle, *Specialization, exchange, and complex societies*, in: *Specialization, exchange, and complex societies*, edd. E. M. Blumfiel, T. K. Earle, Cambridge 1987, 2–6.
- Bouras, *City and village* = Ch. B. Bouras, *City and village: urban design and architecture*, *JÖB* 31(1981) 611–653.
- Breckenridge, *The Numismatic Iconography* = J. D. Breckenridge, *The Numismatic Iconography of Justinian II (685–695, 705–711 A.D.)*, New York 1959.
- Bruun, *The Roman Imperial Coinage VII* = P. M. Bruun, *The Roman Imperial Coinage VII, Constantine and Licinius (A.D. 313–337)*, edd. C. H. V. Sutherland, D. Litt, London 1966.
- Bugarski, *Early Mediaeval Finds* = I. Bugarski, *Early Mediaeval Finds from Veliko Gradište and the Appearance of Late Avar Belt Elements Along the Southern Bank of the Middle Danube*, *AB* 12/1 (2008) 87–96.
- Bugarski, *Jánoshida Type Earrings* = I. Bugarski, *On the Jánoshida Type Earrings and the Seventh Century Byzantine Finds From the Western Balkans, with a Retrospective View of the Vajska (Vajszka) Cemetery*, in: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Eva Garam*, ed. T. Vida, Budapest 2012, 233–254.
- Bugarski et al., *Early Mediaeval Burial* = I. Bugarski, N. Miladinović-Radmilović, I. Popadić, M. Marjanović, *Early Mediaeval Burial at Stubline Near Obrenovac: Spatial, Anthropological and Archaeological Analyses of the Southernmost Avar Grave*, *AAC* 48 (2013) 285–305.
- Bulić, *The Fortifications* = D. Bulić, *The Fortifications of the Late Antiquity and the Early Byzantine Period on the Later Territory of the South-Slavic Principalities, and Their Re-occupation*, in: *The World of the Slavs – Studies on the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th to 11th centuries AD)*, ed. S. Rudić, Belgrade 2013, 137–234.
- Byzantine Glazed Ceramics* = *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, ed. D. Papanikola-Bakirtzi, Athens 1999.
- Caillet, Vasić et al., *La 'maison aux pithoi'* = J.-P. Caillet, Č. Vasić et al., *La 'maison aux pithoi'*, in: *Caričin Grad. III. Lácropole et ses monuments (cathédrale, baptistère et bâtiments annexes)*, edd. N. Duval, V. Popović, Rome 2010, 579–585.
- Carr, *Icons and the Object of Pilgrimage* = A. W. Carr, *Icons and the Object of Pilgrimage in Middle Byzantine Constantinople*, *DOP* 56 (2003) 75–92.
- Carter, *Analysis* = F. W. Carter, *An Analysis of the Medieval Serbian Oecumene: A Theoretical Approach*, *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography* 51/1 (1969) 39–56.
- Catalogue of Byzantine Seals* = *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art I*, edd. J. Nesbitt, N. Oikonomides, Washington, D.C. 1991.
- Chatzidakis, *Autres bijoux byzantins* = M. Chatzidakis, *Autres bijoux byzantins*, in: *Collection Hélène Stathatos II: Les objets byzantins et post-byzantins*, Strasbourg 1957, 57–62.
- Cheyne, *Pouvoir et contestations* = J.-C. Cheyney, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris 1990.
- Costin, *Craft and Social Identity* = C. L. Costin, *Introduction: Craft and Social Identity*, *Archeological Papers of the American Anthropological Association* 8 (1998) 5–9.
- Costin, *Craft specialization* = C. L. Costin, *Craft specialization: Issues in defining, documenting, and explaining the organization of production*, *Archaeological Method and Theory* 3 (1991) 11–44.
- Cotsonis, *Byzantine Figural Processional Crosses* = J. A. Cotsonis, *Byzantine Figural Processional Crosses*, Washington 1994.
- Curta, *'Slavic' Bow Fibulae* = F. Curta, *'Slavic' Bow Fibulae: Twenty Years of Research*, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 93 (2012) 1–108.
- Curta, *Southeastern Europe* = F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge – New York 2006.
- Curta, *The Beginning of the Middle Ages* = F. Curta, *The Beginning of the Middle Ages in the Balkans*, *Millennium* 10 (2013) 145–214.
- Cutler, *Gifts and Gift exchange* = A. Cutler, *Gifts and Gift exchange as Aspects of the Byzantine, Arab and Related Economies*, *DOP* 55 (2001) 247–278.
- Cutler, *The Industries of Art* = A. Cutler, *The Industries of Art*, in: *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through*

- the *Fifteenth Century II*, ed. A. E. Laiou, Washington, D. C. 2002, 555–587.
- Čremošnik, *Istraživanja u Mušićima i Žablju* = I. Čremošnik, *Istraživanja u Mušićima i Žablju i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 25 (1970) 45–117.
- Čremošnik, *Ranoslovensko naselje* = I. Čremošnik, *Ranoslovensko naselje Jazbine u Batkoviću kod Bijeljine*, Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH 15/13 (1977) 227–308.
- Ćirković, *Between Kingdom and Empire* = S. Ćirković, *Between Kingdom and Empire: Dušan's State (1346–1355) Reconsidered*, in: *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αιώνα*, edd. Ev. Παπαδοπούλου, Δ. Διαλέτη, Αθήνα 1996, 110–120.
- Ćorović-Ljubinković, *La nécropole slave* = M. Ćorović-Ljubinković, *La nécropole slave de Brestovik. Rapport préliminaire des fouilles en 1953–1954*, Archaeologia Jugoslavica 2 (1956) 131–137.
- Ćorović-Ljubinković, *Periodizacija srednjovekovne arheologije* = M. Ćorović-Ljubinković, *Periodizacija srednjovekovne arheologije od VI do kraja XI veka*, in: *Materijali IV. VII Kongres arheologa Jugoslavije*, Herceg Novi 1966, 171–188.
- Ćurčić, *Architecture in the Balkans* = S. Ćurčić, *Architecture in the Balkans, from Diocletian to Süleyman the Magnificent*, New Haven 2010.
- Dagron, *Les villes* = G. Dagron, *Les villes dans l'Illyricum protobyzantin*, in: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Rome 1984, 1–20.
- Dagron, *The Urban Economy* = G. Dagron, *The Urban Economy, Seventh–Twelfth Centuries*, in: *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century II*, ed. A. E. Laiou, Washington, D. C. 2002, 393–461.
- Damjanović et al., *Archaeometric study* = Lj. Damjanović, I. Holclajtner-Antunović, U. B. Mioč, V. Bikić, D. Milovanović, I. Radosavljević Evans, *Archaeometric study of medieval pottery excavated at Stari (Old) Ras, Serbia*, Journal of Archaeological Science 38 (2011) 824–828.
- Das Eparchenbuch Leons des Weisen* = *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, ed. J. Koder, Wien 1991.
- Davidson Weinberg, *A Wandering Soldier's Grave* = G. Davidson Weinberg, *A Wandering Soldier's Grave in Corinth*, Hesperia 43/4 (1974) 512–521.
- Diaconu, *Les Petchénègues* = P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucharest 1970.
- Diaconu, Baraschi, *Pacuiul lui Soare II* = P. Diaconu, S. Baraschi, *Pacuiul lui Soare II, Așezarea medievală (secolele XIII–XV)*, București 1977.
- Dimopoulos, *Trade of Byzantine red wares* = I. Dimopoulos, *Trade of Byzantine red wares, end of the 11th–13th centuries*, in: *Byzantine Trade, 4th–12th Centuries, The Archaeology of Local, Regional and International Exchange*, ed. M. Mundell Mango, Oxford 2009, 179–190.
- Dinić, *La division* = M. Dinić, *La division de l'Etat serbe sous l'empereur Stefan Dušan en pays serbe et en Roumanie*, ИГ 1–2 (1995) 7–12.
- Dölger, *Die 'Familie der Könige'* = F. Dölger, *Die 'Familie der Könige' im Mittelalter*, Historisches Jahrbuch 60 (1940) 397–420.
- Doorninck, *Byzantine Shipwrecks* = F. van Doorninck, Jr., *Byzantine Shipwrecks*, in: *The Economic History of Byzantium II*, ed. A. Laiou, Washington, D.C. 2002, 899–905.
- Ercegović-Pavlović, *Les nécropoles* = S. Ercegović-Pavlović, *Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XII*, Beograd 1980.
- Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei* = O. von Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Tübingen 1951⁴.
- Falkenhausen, *Eine byzantinische Beamtenurkunde* = V. von Falkenhausen, *Eine byzantinische Beamtenurkunde aus Dubrovnik*, BZ 63 (1969–1970) 10–23.
- Ferjančić, *Invasions et installations des Slaves* = B. Ferjančić, *Invasions et installations des Slaves dans les Balkans*, in: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Rome 1984, 85–109.
- Ferjančić, *Les états et les rapports internationaux* = B. Ferjančić, *Les états et les rapports internationaux après 1204*, in: *The 17th International Byzantine Congress, Major papers*, New York, 1986, 639–668.
- Flad, Hruby, *'Specialized' Production in Archaeological Contexts* = R. K. Flad, Z. X. Hruby, *'Specialized' Production in Archaeological Contexts: Rethinking Specialization, the Social Value of Products, and the Practice of Production*, Archeological Papers of the American Anthropological Association 17/1 (2007) 2–7.
- Forsyth, *The Monastery of St. Catherine* = G. H. Forsyth, *The Monastery of St. Catherine at Mount Sinai: The Church and Fortress of Justinian*, DOP 22 (1968) 1–19.
- Foss, *Pilgrimage in Medieval Asia Minor* = C. Foss, *Pilgrimage in Medieval Asia Minor*, DOP 56 (2003) 129–151.
- François, Spieser, *Pottery and Glass* = V. François, J.-M. Spieser, *Pottery and Glass in Byzantium*, in: *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century II*, ed. A. Laiou, Washington, D.C. 2002, 593–609.
- Garam, *Das awarenzeitliche Gräberfeld* = É. Garam, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*, Budapest 1995.
- Garam, *Funde byzantinischer Herkunft* = É. Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Budapest 2001.
- Gelzer, *Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche II* = H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche II*, BZ 2 (1893) 22–72.
- Gesztelyi, *Gemstones in Medieval Hungary* = T. Gesztelyi, *The Re-use and Re-interpretation of Gemstones in Medieval Hungary*, in: *'Gems of Heaven'. Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity c. AD 200–600*, edd. C. Entwistle, N. Adams, London 2011, 257–262.
- Grabar, *L'empereur* = A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin. Recherches sur l'art officiel – de l'Empire d'Orient*, Paris 1936.

- Greek Jewellery = Greek Jewellery: 6,000 Years of Tradition**, exhibition catalog, ed. E. Kypraiou, Athens 1997.
- Grierson, Catalogue III/2** = Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection III/2, Basil I to Nicephorus III (867–1081)*, Washington, D. C. 1976.
- Grierson, Coins** = Ph. Grierson, *The Coins of Medieval Europe*, London 1991.
- Günsenin, Les amphores byzantines** = N. Günsenin, *Les amphores byzantines (Xe–XIIIe siècles): Typologie, production, circulation d'après les collections turques*, Paris 1990.
- Hafner, Serbisches Mittelalter** = St. Hafner, *Serbisches Mittelalter. Altserbische Herrscherbiographien II: Danilo II. und sein Schüler: Die Königsbiographien*, Graz–Wien – Köln 1976.
- Hahn, Loca Sancta Souvenirs** = C. Hahn, *Loca Sancta Souvenirs: Sealing the Pilgrim's Experience*, in: *The Blessings of pilgrimage*, ed. R. G. Ousterhout, Urbana 1990, 85–96.
- Haldon, Res publica Byzantina?** = J. Haldon, *Res publica Byzantina? State formation and issues of identity in medieval east Rome*, *BMGS* 40/1 (2016) 4–16.
- Haldon, Warfare, State and Society** = J. Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*, London 1999.
- Han, Tendances gothiques** = V. Han, *Tendances gothiques dans les arts mineurs de la Serbie médiévale*, in: *Actes du XIVe Congrès International des études byzantines III*, Bucarest 1976, 327–331.
- Harvey, Economic Expansion** = A. Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire, 900–1200*, Cambridge 1989.
- Hendy, Catalogue IV** = M. F. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, IV Alexius I to Michael VIII, 1081–1261, part 1: Alexius I to Alexius V (1081–1204); part 2: The Emperors of Nicaea and Their Contemporaries (1204–1261)*, Washington, D. C. 1999.
- Historia de expeditione Friderici imperatoris** = *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I*, ed. A. von Chroust, Berlin 1928.
- Holclajtner-Antunović et al., Micro-Raman and infrared analysis** = I. Holclajtner-Antunović, D. Bajuk-Bogdanović, V. Bikić, M. Marić-Stojanović, *Micro-Raman and infrared analysis of medieval pottery findings from Braničevo, Serbia*, *Journal of Raman Spectroscopy* 43 (2012) 1101–1110.
- Holmes, Basil II** = C. Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976–1025)*, Oxford 2005.
- Ioannis Cinnami Epitomae** = *Ioannis Cinnami Epitomae*, ed. A. Meineke, Bonnae 1836.
- Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum** = *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, ed. I. Thurn, Berlin – New York 1973.
- Ivanišević, Barbarian Settlements** = V. Ivanišević, *Barbarian Settlements in the Interior of Illyricum: The Case of Caričin Grad*, in: *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*, edd. V. Ivanišević, M. Kazanski, Paris–Beograd 2012, 57–69.
- Janeković Römer, Udobni dom suknara Mihovila Petrovog** = Z. Janeković Römer, *Udobni dom suknara Mihovila Petrovog: svakodnevnica bogate građanske obitelji u anžuvinskom Zadru*, *Istarski povijesni biennale* 5 (2013) 9–29.
- Janković Đ., Srednjovekovna grnčarija** = Đ. Janković, *Srednjovekovna grnčarija donjeg srpskog Podunavlja*, *Balcanoslavica* 3 (1974) 89–112.
- Janković M., The Ceramic Ware of the Lower-Danube** = Janković M., *The Ceramic Ware of the Lower-Danube Basin Culture in the 9th–11th Century in the Territory of Timočka Krajina*, *Balcanoslavica* 3 (1974) 75–87.
- Jovanović A., Nakit u rimskoj Dardaniji** = A. Jovanović, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd 1978.
- Jovanović, Vuksan, Medieval Necropolis** = S. Jovanović, M. Vuksan, *Medieval Necropolis*, in: S. Petković et al., *Roman and Medieval Necropolis in Ravna Near Knjaževac*, Belgrade 2005, 179–255.
- Kalavrezou, Luxury Objects** = I. Kalavrezou, *Luxury Objects*, in: *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843–1261*, edd. H. C. Evans, W. D. Wixom, New York 1997, 219–223.
- Kalavrezou-Maxeiner, Byzantine Icons in Steatite** = I. Kalavrezou-Maxeiner, *Byzantine Icons in Steatite*, Vienna 1985.
- Kaldellis, Ethnography After Antiquity** = A. Kaldellis, *Ethnography After Antiquity. Foreign Lands and Peoples in the Byzantine Literature*, Philadelphia 2013.
- Kaldellis, The Byzantine Republic** = A. Kaldellis, *The Byzantine Republic. People and Power in New Rome*, Cambridge, MA–London 2015.
- Kantorowicz, The King's Two Bodies** = E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton 1997.
- Karagiorgou, The Late Roman 2 amphora** = O. Karagiorgou, *The Late Roman 2 amphora: a container for the military annona on the Danubian border?*, in: *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity*, edd. S. Kingsley, M. Decker, Oxford 2001, 129–166.
- Karkov, The Ruler Portraits** = C. E. Karkov, *The Ruler Portraits of Anglo-Saxon England*, Woodbridge 2004.
- Klein, Byzanz, der Westen und das 'wahre' Kreuz** = H. A. Klein, *Byzanz, der Westen und das 'wahre' Kreuz: Die Geschichte einer Reliquie und ihrer künstlerischen Fassung in Byzanz und im Abendland*, Wiesbaden 2004.
- Klein, Eastern Objects and Western Desires** = H. A. Klein, *Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West*, *DOP* 58 (2004) 283–314.
- Koder, Die räumlichen Vorstellungen** = J. Koder, *Die räumlichen Vorstellungen der Byzantiner von der Ökumene (4. bis 12. Jahrhundert)*, *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 137/2 (2002) 15–34.
- Koder, Macedonians and Macedonia** = J. Koder, *Macedonians and Macedonia in Byzantine Spatial Thinking*, in: *Byzantine*

- Macedonia. *Identity, Image and History*, edd. J. Burke, R. Scott, Melbourne 2000, 12–28.
- Koder, *Zu den Folgen* = J. Koder, *Zu den Folgen der Gründung einer zweiten Reichshauptstadt an der 'Peripherie' des Römischen Reiches am Übergang von der Antike zum Mittelalter*, *Südost-Forschungen* 48 (1989) 1–18.
- Kolovos, *A biti of 1439* = I. Kolovos, *A biti of 1439 from the archives of the monastery of Xeropotamou (Mount Athos)*, *X3* 11 (2004) 295–306.
- Komatina, *The Slavs* = P. Komatina, *The Slavs of the Mid-Danube Basin and the Bulgarian Expansion in the First Half of the 9th Century*, *ZRVI* 47 (2010) 55–82.
- Köroglü, *Selected Medieval Glass* = G. Köroglü, *Selected Medieval Glass Artifacts from Yumuktepe Mound*, *Studi di Antichita* 11 (1998) 283–294.
- Kovačević J., *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije* = J. Kovačević, *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije jugoslovenskih oblasti: od IV do početka VII veka*, Novi Sad 1960.
- Kovačević M., *The Images of Dragons* = M. Kovačević, *The Images of Dragons in the Gothic Style Goldsmiths' Work of Zadar*, *Ikon* 2 (2009) 217–228.
- Kraft, *Der Helm des römischen Kaisers* = K. Kraft, *Der Helm des römischen Kaisers. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der mittelalterlichen Herrscherinsignien*, in: *Gesammelte Aufsätze zur antiken Geldgeschichte und Numismatik I*, Darmstadt 1978, 133–144.
- Krauthajmer, Ćurčić, *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura* = R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*, Beograd 2008.
- Krautheimer, Ćurčić, *Early Christian and Byzantine Architecture* = R. Krautheimer, S. Ćurčić, *Early Christian and Byzantine Architecture*, New Haven 1992.
- Krsmanović, *Mount Athos and Political Thought* = B. Krsmanović, *Mount Athos and Political Thought in the Slavic World*, in: *Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies*, Vol. I: *Plenary Papers*, ed. I. Ilyev et al., Sofia 2011, 156–166.
- Krsmanović, *The Byzantine Province in Change* = B. Krsmanović, *The Byzantine Province in Change (On the Threshold Between the 10th and the 11th Century)*, Belgrade–Athens 2008.
- La Pala D'Oro* = *Il Tesoro di San Marco*. 1. *La Pala D'Oro*, ed. H. R. Hahnloser, Firenze 1965.
- Laiou, *Exchange and Trade* = A. Laiou, *Exchange and Trade, Seventh–Twelfth Centuries*, in: *The Economic History of Byzantium II*, ed. A. Laiou, Washington, D.C. 2002, 697–770.
- Laiou, Morrisson, *The Byzantine Economy* = A. E. Laiou, C. Morrisson, *The Byzantine Economy*, Cambridge 2007.
- Langó, *Crescent-shaped Earrings* = P. Langó, *Crescent-shaped Earrings with Lower Ornamental Band*, in: *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*, 3, *Peripherie und Nachbarschaft*, edd. F. Daim, J. Drauschke, Mainz 2010, 369–410.
- Late Byzantine Glazed Pottery from Thrace* = *Late Byzantine Glazed Pottery from Thrace. Reading the archaeological finds*, edd. D. Papanikola-Bakirtzi, N. Zekos, Thessaloniki 2010.
- Laurent, *Le thème* = V. Laurent, *Le thème byzantin de Serbie au XIe siècle*, *REB* 15 (1957) 185–195.
- Leśny, *Studia* = J. Leśny, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczów (połowa XI – koniec XII wieku)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1989.
- Lidov, *A Byzantine Jerusalem* = A. Lidov, *A Byzantine Jerusalem. The Imperial Pharos Chapel as the Holy Sepulchre*, in: *Jerusalem as Narrative Space / Erzählraum Jerusalem*, edd. A. Hoffmann, G. Wolf, Leiden–Boston 2012, 63–103.
- Listine = *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike I–X*, ed. S. Ljubić, Zagreb 1861–1891.
- Lounghis, 'Begrenzten Ökumene' = T. Lounghis, *Die byzantinische Ideologie der 'begrenzten Ökumene' und die römische Frage im ausgehenden 10. Jh.*, *Byzantinoslavica* 56 (1995) 117–128.
- Ljubinković, *Manastir Lipovac* = M. Ljubinković, *Manastir Lipovac. Crkva svetog Stefana, kod Aleksinca*, *AP* 15 (1973) 124–125.
- Ljubinković, *Manastir Veluče* = M. Ljubinković, *Manastir Veluče*, *AP* 15 (1973) 122–123.
- Macioszek, *Celadons in China* = A. Macioszek, *Celadons in China, Their Fustat Finds and Imitations in the Islamic World*, in: *The Artistic Traditions of Non-European Culture II*, ed. B. Łakomska, Warsaw–Toruń 2009, 31–47.
- Madgearu, *Byzantine Military Organization* = A. Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th–12th Centuries*, Leiden–Boston 2013.
- Magdalino, Nelson, *The Emperor* = P. Magdalino, R. Nelson, *The Emperor in Byzantine Art of the Twelfth Century*, *BF* 8 (1982) 123–183.
- Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos* = P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge 1993.
- Makk, *The Árpáds and the Comneni* = F. Makk, *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budapest 1989.
- Maksimović, *Verwaltungsstrukturen* = Lj. Maksimović, *Verwaltungsstrukturen in Byzanz und in den Balkanländern, Südosteuropa – Jahrbuch* 26 (1996) 47–63.
- Maksimović, *Βυζάντιο και οι Σέρβοι* = Lj. Maksimović, *Βυζάντιο και οι Σέρβοι τον 11ο αιώνα: ζήτημα εσωτερικής ή εξωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας*, in: *Η Αυτοκρατορία σε κρίση (:) Το Βυζάντιο τον 11ο αιώνα (1025–1081)*, ed. B. N. Βλυσίδου, Αθήνα 2003, 75–85.
- Maksimović, Krsmanović, *Byzantine Administration* = Lj. Maksimović, B. Krsmanović, *The Byzantine Administration in the Northern Balkans and Tsar Samuil*, in: *Европейският Югоизток през втората половина на X и началото на XI век. История и култура*, edd. В. Гюзелев, Г. Н. Николов, София 2015, 191–198.
- Mango, *Introduction* = C. Mango, *Introduction*, in: *The Oxford History of Byzantium*, ed. C. Mango, Oxford – New York 2002.

- Marshall, *Catalogue of the Jewellery* = F. H. Marshall, *Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities, British Museum*, London 1911.
- Maurer, *Kleine Geschichte Englands* = M. Maurer, *Kleine Geschichte Englands*, Bonn 2005.
- Meyer, *Glass from Quseir al-Qadim* = C. Meyer, *Glass from Quseir al-Qadim and the Indian Ocean trade*, Chicago 1992.
- Mavromatis, *Le kralj Milutin* = L. Mavromatis, *Le fondation de l'Empire serbe. Le kralj Milutin*, Thessalonique 1978.
- Milinković, *Die spätantik-frühbyzantinischen befestigten Höhenanlagen* = M. Milinković, *Die spätantik-frühbyzantinischen befestigten Höhenanlagen in Serbien*, in: *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*, edd. H. Steuer, V. Bierbrauer, Berlin – New York 2008, 533–557.
- Milošević, *Medieval Settlement* = G. Milošević, *Medieval Settlement in the Suburbium of Braničevo*, *Старинар* 42 (1991) 187–195.
- Minić, *Vukadin, Srednjovekovni Stalač* = D. Minić, O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalač*, Beograd 2007.
- Morrisson, *Sodini, The Sixth-Century Economy* = C. Morisson, J.-P. Sodini, *The Sixth-Century Economy*, in: *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century I*, ed. A. E. Laiou, Washington D.C. 2002, 171–220.
- Mullett, *Theophylact of Ochrid* = M. Mullett, *Theophylact of Ochrid. Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*, Aldershot 1997.
- Murešan, *Le patriarcat oecuménique* = D. I. Murešan, *Le patriarcat oecuménique et les patriarcats balkaniques (Tarnovo, Peć). Enjeux ecclésiastiques et impériaux au XIVE s.*, in: *Le patriarcat oecuménique de Constantinople et Byzance hors frontières (1204–1586)*, edd. M.-H. Blanchet, M.-H. Congourdeau, D. I. Murešan, Paris 2014, 203–242.
- Nicephori Bryennii Historiarum libri quattuor* = *Nicephori Bryennii Historiarum libri quattuor*, ed. P. Gautier, Bruxelles 1975.
- Nicephori Gregorae Byzantina historia* = *Nicephori Gregorae Byzantina historia II*, ed. L. Schopenus, Bonnae 1830.
- Nicetae Choniatae Historia* = *Nicetae Choniatae Historia*, ed. J. A. van Dieten, Berlin – New York 1975.
- Notitiae EEC* = *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. J. Darrouzès, Paris 1981.
- Nagy, *Dombó* = S. Nagy, *Dombó – Резултати истраживања на трагину у Раковцу 1963–1969*, *PBM* 15 (1971) 161–185.
- Nehrlich, *Diplomatische Gesandtschaften* = D. Nehrlich, *Diplomatische Gesandtschaften zwischen Ost- und Westkaisern 756–1002*, Bern 1999.
- Obolensky, *The Byzantine Commonwealth* = D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500–1453*, London 1974.
- Odo de Deogilo* = *Ex Odonis de Deogilo Libro de via Sancti Sepulchri a Ludovico VII. Francorum rege suscepta*, ed. G. Waitz, Hannoverae 1882.
- Oikonomides, *Emperor of the Romans* = N. Oikonomides, *Emperor of the Romans – Emperor of the Romania*, in: *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΑ' αιώνα*, edd. Ευ. Παπαδοπούλου, Δ. Διαλέτη, Αθήνα 1996, 121–128.
- Oikonomides, *Les listes* = N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972.
- Oikonomides, *The Contents of the Byzantine House* = N. Oikonomides, *The Contents of the Byzantine House from the Eleventh to the Fifteenth Century*, *DOP* 44 (1990) 205–214.
- Ostrogorsky, *The Byzantine Empire* = G. Ostrogorsky, *The Byzantine Empire in the World of the Seventh Century*, *DOP* 13 (1959) 1–21.
- Pancaroglu, *Perpetual Glory* = O. Pancaroglu, *Perpetual Glory. Medieval Islamic Ceramics from the Harvey B. Plotnick Collection*, New Haven – London 2007.
- Papanikola-Bakirtzi, *Dauterman-Maguire, Maguire, Ceramic art from Byzantine Serres* = D. Papanikola-Bakirtzi, E. Dauterman-Maguire, H. Maguire, *Ceramic art from Byzantine Serres*, Urbana and Chicago 1992.
- Papathanassiou, *Metallurgy and Metalworking Techniques* = M. K. Papathanassiou, *Metallurgy and Metalworking Techniques*, in: *The Economic History of Byzantium I*, ed. A. Laiou, Washington, D.C. 2002, 121–127.
- Parani, *On the Personal Life of Objects* = M. Parani, *On the Personal Life of Objects in Medieval Byzantium*, in: *The Material and the Ideal. Essays in Medieval Art and Archaeology in Honour of Jean-Michel Spieser*, edd. A. Cutler, A. Papaconstantinou, Leiden–Boston 2007, 157–176.
- Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo* = A. Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno, un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento, vita e opere*, Roma 1981.
- Petković, *Davidovac – Gradište* = S. A. Petković, *Davidovac – Gradište: zaštitna arheološka istraživanja na deonici autoputa E–75, Koridor 10 – južni krak*, in: *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2011. godini*, edd. V. Bikić, S. Golubović, D. Antonović, Beograd 2012, 86–92.
- Pirivatrić, *Between Constantinople, Rome and Ohrid* = S. Pirivatrić, *Between Constantinople, Rome and Ohrid: A Short Survey of Church organization in the Serbian principalities 1019–1219*, in: *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs*, ed. A.-E. Tachiaos, Thessaloniki 2015, 655–664.
- Pirivatrić, *Death of Stefan Dušan* = S. Pirivatrić, *Death of Stefan Dušan. Contribution to the problem*, in: *Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantino-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century*, edd. M. Kaimakamova, M. Salamon, M. Smorag Rozicka, Cracow 2007, 285–302.
- Pitarakis, *Les Croix-reliquaires* = B. Pitarakis, *Les Croix-reliquaires pectorales byzantines en bronze*, Paris 2006.
- Popović I., *Carnelian Finger Ring* = I. Popović, *Carnelian Finger Ring from Imperial Palace in Sirmium and Analogous Finger Rings from the National Museum in Belgrade*, *ЗНМ* 21/1 (2013) 157–166.
- Popović I., *Notes* = I. Popović, *Notes on Gold and Silver Objects from the Starčevo Find (Serbia)*, in: *Mélanges d'antiquité tardive*.

- De infima antiquitate. Studiola in honorem Noël Duval*, edd. C. Balmelle, P. Chevalier, G. Ripoll, Turnhout 2004, 217–224.
- Popović I., *Roman Jewelry* = I. Popović, *Roman Jewelry in the Form of Hercules Symbols in the Central Balkans*, *Starinar* 49 (1998) 77–92.
- Popović M., *Importation et production* = M. Popović, *Importation et production locale de céramique à Ras (fin XIe – début XIIIe siècle)*, in: *Recherches sur la céramique byzantine, Bulletin de correspondance hellénique, suppl. XVIII*, edd. V. Déroche, J.-M. Spieser, Paris–Athènes 1989, 119–130.
- Popović M., *La résidence du despote Djuradj Branković* = M. Popović, *La résidence du despote Djuradj Branković dans le château de la forteresse de Smederevo*, *Balkanoslavica* 7 (1978) 101–112.
- Popović M., *Les forteresses* (1996) = M. Popović, *Les forteresses dans les régions des conflits byzantinoserbes au XIVe siècle*, in: *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αιώνα*, edd. Ev. Παπαδοπούλου, Δ. Διαλέτη, Αθήνα 1996, 67–87.
- Popović M., *Les forteresses* (1991) = M. Popović, *Les forteresses du système défensif byzantin en Serbie au XI–XII siècle*, *Starinar* 42 (1991) 169–185.
- Popović M., *Remanier la capitale* = M. Popović, *Remanier la capitale: techniques et fonctions*, in: *Remanier, metaphraser, fonction et technique de la réécriture dans le monde byzantin*, edd. S. Marjanović-Dušanić, B. Flusin, Belgrade 2011, 257–283.
- Popović M., *Smederevo Fortress* = M. Popović *Smederevo Fortress*, Belgrade 2013.
- Popović M., *Tvrđava Ras* = M. Popović, *Tvrđava Ras*, Beograd 1999.
- Popović M. St., *Historische Geographie* = M. St. Popović, *Historische Geographie und Digital Humanities. Eine Fallstudie zum spätbyzantinischen und osmanischen Makedonien*, Mainz–Ruhpolding–Wiesbaden 2014.
- Popović M. St., *Le changement des élites* = M. St. Popović, *Le changement des élites en Macédoine face à l'expansion serbe – Le cas de Skopje et ses environs au XIVe siècle*, in: *Proceedings 'Colloque International Byzance et ses voisins, XIIIe–XVe siècle: art, identité, pouvoir'*, Paris [у штампи].
- Popović V., *La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars* = V. Popović, *La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars vers la mer Égée: le témoignage de l'archéologie*, *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 3 (1978) 596–648.
- Popović V., *Les témoins archéologiques* = V. Popović, *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin*, *Mélanges de l'École Française de Rome, Antiquité* 87/1(1975) 445–504.
- Popović V., *Desingration und Ruralisation* = V. Popović, *Desingration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert n. Chr.*, in: *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archäologen, Vor und Frühgeschichtlern*, edd. D. Papenfuss, V. M. Strocka, Mainz 1982, 545–566.
- Popović, Bikić, *Vrsenice* = M. Popović, V. Bikić, *Vrsenice – kasnoantičko i srpsko ranosrednjovekovno utvrđenje*, Beograd 2009.
- Prilozi za sbirku srpskih i bosanskih listina* = *Prilozi za sbirku srpskih i bosanskih listina*, ed. F. Rački, *Rad JAZU* 1 (1867) 124–164.
- Pseudo-Kodinos* = *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies* edd. R. Macrides, J. A. Munitiz, D. Angelov, Farnham–Burlington 2013.
- Radičević, *Medieval Necropoles* = D. Radičević, *Medieval Necropoles of 9th–11th Century in the Lower Serbian Danube River Basin*, *Istros* 19 (2013) 469–514.
- Radić, *Ο Συμεών Ούρεσης Παλαιλόγος* = R. Radić, *Ο Συμεών Ούρεσης Παλαιλόγος και το κράτος του μεταξύ της βυζαντινής και της σερβικής αυτοκρατορίας*, in: *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αιώνα*, edd. Ev. Παπαδοπούλου, Δ. Διαλέτη, Αθήνα 1996, 195–208.
- Radojković, *Romanska bronzana činija* = B. Radojković, *Romanska bronzana činija sa srednjovekovne tvrđave Rasa*, *Vesnik Vojnog muzeja* 19–20 (1974) 27–33.
- Radojković, *Zapadni uticaji* = B. Radojković, *Zapadni uticaji na primenjenu umetnost Bosne u XIV i XV veku*, in: *Radovi sa simpozijuma „Srednjovekovna Bosna i evropska kultura” III*, Zenica 1973, 207–234.
- Réthy, *Corpus II* = L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae II*, Budapest 1907.
- Ross, *Catalogue* = M. C. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval antiquities in the Dumbarton Oaks Collection II, Jewelry, Enamels and Art of the Migration Period*, Washington D. C. 1965.
- Ruseva-Slokoska, *Roman Jewellery* = Lj. Ruseva-Slokoska, *Roman Jewellery: A Collection of the National Archaeological Museum – Sofia*, London 1991.
- Schmalzbauer, *Überlegungen zur Idee* = G. Schmalzbauer, *Überlegungen zur Idee der Oikumene in Byzanz*, in: *Wiener Byzantinistik und Neogräzistik. Beiträge zum Symposium Vierzig Jahre Institut für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien im Gedenken an Herbert Hunger*, edd. W. Hörandner et al., Wien 2004, 408–419.
- Scriptores rerum hungaricarum I* = *Scriptores rerum hungaricarum tempore decum regumque stirpis arpadianae gestarum I*, ed. E. Szentpétery, Budapest 1937.
- Sinopoli, *Approaches to Archaeological Ceramics* = C. Sinopoli, *Approaches to Archaeological Ceramics*, New York 1991.
- Spier, *Byzantium and the West: Jewelry* = J. Spier, *Byzantium and the West: Jewelry in the First Millennium*, London 2012.
- Staecker, *Rex regum et Dominus dominorum* = J. Staecker, *Rex regum et dominus dominorum: die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*, Stockholm 1999.
- Stahl, *Zecca* = A. M. Stahl, *Zecca: The Mint of Venice in the Middle Ages*, Baltimore 2000.
- Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier* = P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge 2000.
- Swiencickij, *Byzantinische Bleisiegel* = I. Swiencickij, *Byzantinische Bleisiegel in den Sammlungen von Lwow*, in: *Сборник въ паметъ на проф. Петъръ Никовъ*, София 1940, 434–441.

- Škrivanić, *Idrisijevi podaci* = G. Škrivanić, *Idrisijevi podaci o Jugoslovenskim zemljama*, in: *Monumenta cartographica Jugoslaviae. Srednjovekovne karte II*, Beograd 1979, 27–32.
- Špehar, *Materijalna kultura* = P. Špehar, *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*, Beograd 2010.
- Špehar, *Remarks* = P. Špehar, *Remarks to Christianisation and Realms in the Central Balkans in the Light of Archaeological Finds (7 th–11 th c.)*, in: *Castellum, civitas, urbs. Zentren und Eliten im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa*, edd. O. Heinrich-Tamáska et al., Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf. 2015, 71–95.
- Špehar, *Srpsko Podunavlje* = P. Špehar, *Srpsko Podunavlje u ranom srednjem vijeku*, in: *Dani Stjepana Gunjače 2*, ed. T. Šeparović, Split 2012, 335–360.
- Talbot, *Byzantine Monasticism and Liturgical Arts* = A.-M. Talbot, *Byzantine Monasticism and Liturgical Arts*, in: *Perception of Byzantium and its Neighbors*, ed. O. Z. Pevny, New York 2000, 22–39.
- Talbot, *Pilgrimage to Healing Shrines* = A.-M. Talbot, *Pilgrimage to Healing Shrines: The Evidence of Miracle Accounts*, DOP 56 (2003) 153–173.
- The Glory of Byzantium = The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843–1261*, edd. H. C. Evans, W. D. Wixom, New York 1997.
- Theiner, *Vetera monumenta Slavorum* = A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia I*, Romae 1863.
- Theophylacti Achridensis Epistulae = Theophylacti Achridensis Epistulae*, ed. P. Gautier, Thessalonique 1986.
- Urkunden zur älteren Handels I = Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig I*, edd. G. L. Fr. Tafel, G. M. Thomas, Wien 1856.
- Vida, *Local or Foreign Romans?* = T. Vida, *Local or Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th–7th Centuries AD in Pannonia*, in: *Foreigners in Early Medieval Europe: Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility*, ed. D. Quast, Mainz 2009, 233–259.
- Vikan, *Art, Medicine, and Magic* = G. Vikan, *Art, Medicine, and Magic in Early Byzantium*, DOP 38 (1984) 65–86.
- Vinski, *Novi ranokarolinški nalazi* = Z. Vinski, *Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji I*, VAMZ 10–11 (1977–1978) 143–190.
- Vogt, *Technologie des céramiques byzantines* = Ch. Vogt, *Technologie des céramiques byzantines à glacure d'époque Comnène, Les décors incisés: les outils et leurs traces*, CA 41 (1993) 99–110.
- Wade Haddon, *Fourteenth Century Fine Glazed Wares* = R. A. Wade Haddon, *Fourteenth Century Fine Glazed Wares Produced in the Iranian World and Comparisons with Contemporary Ones from the Golden Horde and Mamlūk Syria/Egypt*, PhD Thesis, University of London 2011.
- Waksman et al., *The main 'Middle Byzantine Production'* = S. Y. Waksman, N. D. Kontogiannis, S. S. Skartsis, G. Vaxevanis, *The main 'Middle Byzantine Production' and pottery manufacture in Thebes and Chalcis*, *The Annual of the British School at Athens* 109/1 (2014) 379–422.
- Wasilewski, *Le thème* = T. Wasilewski, *Le thème byzantin de Sirmium – Serbie au XIe et XIIe siècle*, ZRVI 8/2 (1964) 465–482.
- Werner, *Slawische Bügelfibeln* = J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, in: *Reinecke Festschrift: zum 75. Geburtstag von Paul Reinecke*, edd. G. Behrens, J. Werner, Mainz 1950, 150–172.
- Wilckens, *Die textilen Künste* = L. von Wilckens, *Die textilen Künste. Von der Spätantike bis um 1500*, München 1991.
- Yeroulanou, *Diatrēta* = A. Yeroulanou, *Diatrēta: Gold Pierced-Work Jewellery from the 3rd to the 7th Century*, Athens 1999.
- Zacos, *Nesbitt, Byzantine Lead Seals II* = G. Zacos, J. W. Nesbitt, *Byzantine Lead Seals II*, Bern 1984.
- Zečević, *Glass of Novo Brdo* = E. Zečević, *Glass of Novo Brdo and Its Significance in Late Medieval Glass Production*, in: *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, edd. D. Ignatiadou, A. Antonaras, Thessaloniki 2012, 414–418.
- Zekos, *A glazed pottery workshop in Thrace* = N. Zekos, *A glazed pottery workshop in Thrace*, in: *Actes du VIIe congrès de l'Association internationale pour l'étude des céramiques médiévales en Méditerranée*, ed. M. Bakirtzis, Athenes 2003, 456–458.
- Žeravica, *Glassegegenstände der Lokalität Popovica* = Z. Žeravica, *Glassegegenstände der Lokalität Popovica (Ostserbien) aus dem XI–XII Jahrhundert*, in: *Verre médiéval aux Balkans (Ve–XVe s.)*, ed. V. Čubrilović, Belgrade 1975, 53–63.
- Živković, *De conversione Croatorum et Serborum* = T. Živković, *De conversione Croatorum et Serborum. A lost source*, Belgrade 2012.
- Živković, *The Golden Seal* = T. Živković, *The Golden Seal of Stroimir*, IČ 55 (2007) 23–29.
- Živojinović, *La frontière serbobyzantine* = M. Živojinović, *La frontière serbobyzantine dans les premières décennies du XIe siècle*, in: *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αιώνα*, edd. Ευ. Παπαδοπούλου, Δ. Διαλέτη, Αθήνα 1996, 57–66.
- Živojinović, *Le grand čelnik Radič* = M. Živojinović, *Le grand čelnik Radič*, in: *Κλητόριον εις εις μνήμην Νίκου Οικονομίδη*, ed. Φλ. Ευαγγελάτου-Νοταρά, Τ. Μανιάτη-Κοκκίνη, Αθήνα–Θεσσαλονίκη 2005, 387–402.
- Αντωνάρας, *Γυάλινα μεσοβυζαντινά βραχιόλια* = Α. Αντωνάρας, *Γυάλινα μεσοβυζαντινά βραχιόλια. Συμβολή σε θέματα διάδοσης, παραγωγής, τυπολογίας και χρήσης*, ΔΧΑΕ 45 (2006) 423–434.
- Μπακιρτζής, *Βυζαντινά τσουκαλολάγνα* = Χ. Μπακιρτζής, *Βυζαντινά τσουκαλολάγνα*, Αθήνα 1989.
- Παπαγεωργίου, *Βυζάντιο και Σέρβοι* = Αγγ. Παπαγεωργίου, *Βυζάντιο και Σέρβοι: Το ζήτημα των εκστρατειών του Ιωάννη Β' Κομνηνού εναντίον των Σέρβων*, Εώα και Εσπέρια, τ. Η' (2012) 353–366.
- Το Βυζάντιο = Το Βυζάντιο ως Οικουμένη*, ed. Ε. Χρυσός, Αθήνα 2005.

СПИСАК САРАДНИКА СА АФИЛИЈАЦИЈАМА*

др ВЕСНА БИКИЋ, научни саветник
Археолошки институт, Београд
vesna.bikic@gmail.com

*Процеси урбанизације и развоја средњовековног друштва (бр. 177021)

др СТАНОЈЕ БОЈАНИН, научни сарадник
Византолошки институт, САНУ, Београд
sbojanin@gmail.com

*Традиција, иновација и идентитет у византијском свету (бр. 177032)

др ИВАН БУГАРСКИ, научни сарадник
Археолошки институт, Београд
ivan.bugarski@gmail.com

*Процеси урбанизације и развоја средњовековног друштва (бр. 177021)

ма УГЉЕША ВОЈВОДИЋ
Студент докторских студија археологије на Филозофском факултету, Универзитет у Београду
littledukeugljesa@gmail.com

МИЛА ГАЈИЋ, виши кустос
Музеј примењене уметности, Београд
mila.gajic@mpu.rs

др ЕМИНА ЗЕЧЕВИЋ, музејски саветник
Народни музеј у Београду
emina.zecovic@gmail.com

др МИЛОШ ИВАНОВИЋ, научни сарадник
Историјски институт, Београд
misaveritatem@gmail.com

*Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси (бр. 177029)

др ПРЕДРАГ КОМАТИНА, научни сарадник
Византолошки институт, САНУ, Београд
Predrag.Komatina@vi.sanu.ac.rs

*Традиција, иновација и идентитет у византијском свету (бр. 177032)

др БОЈАНА КРСМАНОВИЋ, виши научни сарадник
Византолошки институт, САНУ, Београд
bojana.krsmanovic@vi.sanu.ac.rs

*Традиција, иновација и идентитет у византијском свету (бр. 177032)

др ГОРДАНА МИЛОШЕВИЋ ЈЕВТИЋ, доцент
Архитектонски факултет, Београд
gordana.milosevic@arh.bg.ac.rs

*Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије (бр. 177007)

др МАРИНА ОДАК МИХАИЛОВИЋ
независни истраживач
marinaodak4@gmail.com

др СРЂАН ПИРИВАТРИЋ, научни сарадник
Византолошки институт, САНУ, Београд
srdjan.pirivatric@vi.sanu.ac.rs

*Традиција, иновација и идентитет у византијском свету (бр. 177032)

др ИВАНА ПОПОВИЋ, научни саветник
Археолошки институт, Београд
ivpor@eunet.rs

*Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије (бр. 177007)

др МАРКО ПОПОВИЋ, научни саветник
Археолошки институт, Београд
dama.popovic@yahoo.com

*Процеси урбанизације и развоја средњовековног друштва (бр. 177021)

* Звездицом су означени називи пројеката Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у оквиру којих су написани радови појединих аутора у овој публикацији.

др МИХАИЛО СТ. ПОПОВИЋ, доцент
Институт за истраживање средњег века, Аустријска академија наука, Беч
Mihailo.Popovic@oeaw.ac.at
Digitising Patterns of Power (DPP): Peripheral Mountains in the Medieval World;
Tabula Imperii Byzantini (TIB)

МИЛИЦА РАДИШИЋ, истраживач-сарадник
Археолошки институт, Београд
mveselicic@yahoo.com
*Процеси урбанизације и развоја средњовековног друштва (бр. 177021)

мр ГОРДАНА СИМИЋ, архитекта – конзерватор
Републички завод за заштиту споменика културе, Београд
gordanasimicbgd@gmail.com

ДРАГАНА СПАСИЋ-ЂУРИЋ, музејски саветник
Народни музеј Пожаревац
antinoj@open.telekom.rs

др ПЕРИЦА ШПЕХАР, доцент
Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за археологију
perica.spehar@gmail.com
*Процеси урбанизације и развоја средњовековног друштва (бр. 177021)

РЕПРОДУКОВАНЕ ПОКРЕТНЕ ПРЕДМЕТЕ ЧУВАЈУ:

Архив манастира Хиландара: сл. 15
Архив САНУ: сл. 89
Војвођански музеј: сл. 72
Завичајни музеј Јагодина: сл. 95
Завичајни музеј Књажевац: сл. 35б
Завичајни музеј Пљевља: сл. 36а
Музеј града Београда: сл. 40в
Музеј Крајине у Неготину: сл. 37в
Музеј примењене уметности: сл. 44б, 106, 107, 114
Музеј „Рас“: сл. 39в, 67, 68, 73, 75
Музеј Срема: сл. 43а
Музеј у Приштини: сл. 110
Музеј у Смедереву: сл. 100, 109
Народни музеј Краљево: сл. 98
Народни музеј Крушевац: сл. 99б–в, 102
Народни музеј Ниш: сл. 41а–б, 70
Народни музеј у Београду: сл. 16, 35а, 36б, 37б, 38, 39а–б, 40а–б,
41в, 42, 43б, 44а, 46, 71, 74, 76–87, 93, 96, 103, 104, 105,
108, 113
Народни музеј Чачак: сл. 94
Приватно власништво, Београд, Србија: сл. 113
Приватно власништво, САД: сл. 111, 112
Републички завод за заштиту споменика културе: сл. 32, 33
Уметничко-историјски музеј у Бечу: сл. 37а

ПОРЕКЛО ИЛУСТРАЦИЈА

Весна Бикић: сл. 97а, 101
Небојша Борич: сл. 28
Станко Костич: сл. 11
Слободан Ненадовић: сл. 90
Јован Нешковић: сл. 17
Стефан Поп-Лазич: сл. 66, 99а
Марко Поповић: сл. 21, 23, 24
Драгана Спасић-Ђурић: сл. 53–58
Небојша Степановић: сл. 27
Бикић, *Средњовековна керамика Београда*: сл. 65/1
Винча: сл. 48
Марјановић-Вујовић, Томић, *Накит на илу Србије*: сл. 51
Милошевић Г., *Стиновање у средњовековној Србији*: сл. 22, 25, 59–63
Поповић Д., *Средњовековни надгробни споменици у Дечанима*: сл. 91
Поповић Д., *Прилози познавању средњовековних надгробних илоча*: сл. 91
Поповић М., *Београдска иврђава*: сл. 18
Поповић М., *Смедеревски праг*: сл. 19, 20
Поповић П., *Споменица*: сл. 26
Поповић С., *Крст у крују*: сл. 29–31
Викић, *Vizantijski nakit u Srbiji*: сл. 69
Викић, *Trpezno posuđe*: сл. 97б
Вјелажас, *Byzantine Amphorae*: сл. 65/4–5
Ivanišević, *Barbarian Settlements*: сл. 47
Joannis Scylitzae *Synopsis Historiarum*, Vit. 26–2, Colour
facsimile, Militos Publishers, Athens 2000: сл. 3
Роговић М., *Tvrđava Ras*: сл. 65/2–3
Роговић, Викић, *Vrsenice*: сл. 50

ВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ И СРПСКА УМЕТНОСТ I

Издавачи

СРПСКИ КОМИТЕТ ЗА ВИЗАНТОЛОГИЈУ
srvizkom@gmail.com

ЈП СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК
Јована Ристића 1, 11000 Београд
www.sglasnik.com

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ,
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
Кнез Михаилова 35, 11000 Београд, Србија
inst.byz@vi.sanu.ac.rs

ТЕХНИЧКО УРЕЂЕЊЕ И ГРАФИЧКА ОПРЕМА
МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ

ЛЕКТОРИ

МИРЈАНА РАДОВАНОВИЋ
АЛЕКСАНДРА АНТИЋ

КАРТЕ

НЕБОЈША ШУЛЕТИЋ

ТИРАЖ

500 ПРИМЕРАКА

ШТАМПА

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК, БЕОГРАД

ISBN 978-86-519-2009-0

ISBN 978-86-519-2008-3

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85(495.02)"04/14"
930.85(497.11)"04/14"
94(4-12)"04/14"
73/75.033.2(497.11)

ПРОЦЕСИ византизације и српска археологија / уредник Весна Бикић ;
[карте Небојша Шулетић]. - Београд : Српски комитет за византологију :
Службени гласник : Византолошки институт САНУ, 2016 (Београд : Службени
гласник). - 212 стр. : илустр. ; 29 см. - (Византијско наслеђе и српска
уметност ; 1)

"Поводом 23. међународног конгреса византијских студија" ---> прелим. стр.

- Тираж 500. - Списак сарадника са афилијацијама: стр. 207-208. - Напомене
и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 189-206.

ISBN 978-86-519-2009-0 (СГ)
ISBN 978-86-519-2008-3 (низ)

а) Уметност, византијска - Рецепција - Србија б) Византија - Културна
историја - Средњи век с) Србија - Културна историја - Средњи век

COBISS.SR-ID 225078540

